

Kávé, cukor, iszony

Barcsay Ábrahám *A' Kávéra* című versének kontextusáról

S. LACZKÓ András

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, adjunktus

ORCID: 0009-0003-0956-4160

Coffee, sugar, horror. On the context of BARCSAY Ábrahám's poem *A' Kávéra* (*On Coffee*)

Abstract | BARCSAY Ábrahám's poem *On Coffee* (*A' Kávéra*) is one of the best-known works in the literature of the Hungarian Enlightenment. The short, only eight lines long poem deals with a subject that rarely appears in 18th century Hungarian literature: the connection between the consumption of coffee and sugar and the system of colonial slavery that produced these commodities. The text brings to the fore one of the most controversial phenomena of the Enlightenment, the tension between the firm rejection of the institution of slavery in terms of the humane moral ideals of the time and the acceptance of the economic interests involved in its maintenance. BARCSAY Ábrahám's work is particularly interesting because it seems that, through the representation of consumption of these two luxury items, coffee and sugar, he wanted to emphasise the responsibility (or complicity) of the consumer in maintaining the inhumane system of slavery. *Coffee, sugar, horror* attempts to reinterpret the most problematic parts of the text in the context of economic history, the history of ideas and the contemporary events. As it is not known when Barcsay wrote his poem, the paper (based on the above-mentioned contexts) also attempts to answer the question of the date of its composition.

Keywords | slavery, consumption, coffee, sugar, Age of Enlightenment, BARCSAY Ábrahám

* A tanulmány az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport (34080 LP 2019-10/2019) kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

Barcsay Ábrahám: *A' Kávéra*

Rab szerecsen' véres veriték' gyümölcse,
Mellyet, hogy ládájit arannyal megtöltse
Fösvény Anglus elküld messze Nemzeteknek,
Nádméz! mennyi kincsét olvasztod ezeknek.
Hát te, rég csak Moka táján termett kis bab,
Mennyit szenved értted nyúgoton is a' rab,
A' bölcs iszonyodik, látván, egy csészéből
Mint hörpöl ő is részt Anglusok' bűnéből.¹

Barcsay Ábrahám *A' Kávéra* írt, a rabszolgaság embertelensége ellen szót emelő verse a magyar felvilágosodás irodalmának legismertebb darabjai közé tartozik. Mivel a mindössze nyolc sor terjedelmű szöveg megértése – leszámítva talán az utolsó sorok rabszolgamunkával előállított termékektől visszaborzadó, ám azokat mégis elfogyasztó „bölcének” magatartását – a témával kapcsolatban komolyabb előismeretekkel nem rendelkező modern olvasó számára sem jelent kihívást, közel ötven éve pedig Szőke György hosszú tanulmányban mutatta be a mű eszmetörténeti háttérét,² talán feleslegesnek vagy legalábbis csekély eredménnyel kecsegtetőnek látszik a költemény újabb interpretációjával próbálkozni. A következő oldalakon mégis arra teszek kísérletet, hogy az eszme-, gazdaság- és eseménytörténeti kontextus vizsgálatával a korábnál némileg differenciáltabb képet adjak arról, hogy miről is szólhatott Barcsay verse a 18. század végén.

Poétai ökonómia

A' Kávéra eszmetörténeti háttéréről írt tanulmányában Szőke György arra hívta fel a figyelmet, hogy rövidege dacára a költemény igen pontos ábrázolását adja azoknak a gazdasági folyamatoknak, amelyek eredményeként a mű zárlatában sor kerülhet a szövegbeli „bölc” iszonyatát kiváltó serkentő ital elfogyasztására.³ Valóban, a cukor előállítását és kereskedelmét tárgyaló kezdősorok, valamint az ezeket követő, a kávénak szentelt hasonló tartalmú szakasz egyértelműen hozzákapcsolják a fogyasztót ahhoz a „termelési lánchoz”, amely a 18. század végén az európai piacok e két gyarmatáruval való ellátásáért volt felelős. Az előállító, kereskedő és vásárló közt nyilvánvalóan fennálló kapcsolat létének hangsúlyozása a vers gondolati struktúrája tekintetében azért bír különös jelentőséggel, mivel kiemeli az utóbbi erkölcsi pozíciójának ellentmondáosságát. A kávézó bölc ezek szerint nem csupán az általa elfogyasztott termékek „vé-

1 A vers első közlését lásd *Erdélyi Muzéum*, 1. füzet (1814): 29–30.

2 SZŐKE György, „Barcsay Ábrahám: *A' kávéra*: Egy költemény és eszmetörténeti háttere”, in *Irodalom és felvilágosodás*, szerk. TARNAI Andor és SZAUDER József, 765–779 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974).

3 Lásd uo., 778–779.

res” eredetével van tisztában, hanem saját szerepét is pontosan látja az ezek élvezetét számára lehetővé tevő szisztéma fenntartásában; a „hörpölés” aktusa a bűnben való részesedés tudatában teljesíti be a gazdasági folyamat célját, ezzel mintegy jóváhagyva és eredményében igazolva a rabszolgatartó rendszer kegyetlenségét.

A költemény a két fogyasztási cikk eredetével foglalkozó, a szöveg háromnegyedét kitevő része tehát kétségkívül meghatározó jelentőségű az azok vásárlóit/fogyasztóit illetően felvetődő morális probléma megértése tekintetében, ugyanakkor az olvasónak feltűnhet, hogy ezen belül a kávé és a cukor mintha nem egészen azonos súllyal jelenne meg. Ezt a benyomást kelti mindenesetre az azokat külön-külön megszólító szakaszok közti terjedelmi különbség; a kávéra vonatkozó szövegrész mindössze a „nádméz” termelését és kereskedelmét tárgyaló négy sor felét teszi ki. Mint ahogy kérdésként merülhet fel az is, hogy Barcsay miért a cukor jellemzésével indította kávéra írt versét. A költemény e strukturális sajátosságai a szöveg értelmezése szempontjából talán nem látszanak különösebben fontosnak, ám a 18. századi szerző által minden bizonnyal ismert egykorú gazdasági kontextus, valamint a két gyarmatáru vonatkozásában számára potenciálisan hozzáférhető (gazdaság)történeti tudás felől szemlélve az azoknak szentelt szakaszok egymáshoz viszonyított aránya és elrendezése egyáltalán nem tűnik véletlenszerűnek.

Történeti tény, hogy a Barcsay versében megnevezett két élvezeti cikk fogyasztása a felvilágosodás kori Európában elválaszthatatlanul összefonódott egymással; a serkentő italt ugyan arab és török közvetítéssel ismerte meg a kontinens, ám az, szemben az iszlám világ szokásaival, kifejezetten cukorral édesítve vált népszerűvé és terjedt el előbb annak nyugati, majd keleti felén is.⁴ A kávé és cukor konzumálásában fennálló szoros kapcsolat azonban korántsem jelentette azt, hogy a két termék azonos jelentőséggel bírt volna a gyarmatokkal folytatott európai kereskedelem, illetve az ennek hátterében álló, rabszolgamunkán alapuló termelési rendszer tekintetében. A Barcsay költeményében elsőként megnevezett „nádméznek” ebben a vonatkozásban nem csupán gazdasági súlya, hanem történeti szerepe is jóval meghatározóbb volt, mint a kávéé. Az Európában régtől ismert, a középkortól kezdve a Földközi-tenger medencéjében is termesztett cukornád ugyanis a földrajzi felfedezések korának kezdetén az atlanti rabszolga-kereskedelem első és a 18. század végéig legfontosabb mozgórugójává vált.⁵ A növényt a 15. század folyamán a spanyolok és portugálok honosították meg az Atlanti-óceán erre alkalmas, újonnan birtokba vett szigetein (Kanári-szigetek, Madei-

4 A kávé és cukor fogyasztásának egymással szorosan összekapcsolódó európai történetéről lásd például Jonathan MORRIS, *Coffee: A Global History*, Edible Series (London: Reaktion Books, 2019), 45–89; illetve James Walvin *How Sugar Corrupted the World* című könyvének „A Perfect Match for Tea and Coffee” című fejezetét: James WALVIN, *How Sugar Corrupted the World: From Slavery to Obesity* (London: Constable & Robinson, 2019), 72–100. A kávé magyarországi elterjedésének történetéről lásd KISBÁN Eszter, „A kávé bevezetése Magyarországon”, *Ethnographia* 99 (1988): 149–177.

5 A cukornádatermesztés és cukorgyártás történetének korai szakaszairól, valamint annak az atlanti rabszolga-kereskedelemmel való összefonódásáról áttekintően lásd WALVIN, *How Sugar...*, 1–50; magyarul ugyanerről: LÉVAI Csaba, *A förtelmes kereskedelem: A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában*, Bibliotheca Americana (Budapest: L'Harmattan, 2020), 40–65.

ra, São Tomé stb.), ültetvényeik munkaerő-szükségletét pedig nagyjából ugyanettől az időszaktól kezdték el a nyugat-afrikai partvidéken vásárolt rabszolgákkal kielégíteni. A cukornádat 1493-as második útján maga Kolumbusz juttatta el az Újvilágba. A nagy haszonnal kecsegtető ültetvények a következő évszázadok folyamán egyre szaporodtak az amerikai gyarmatokon, miközben mind több nemzet (angolok, hollandok, franciák stb.) kapcsolódott be az ezeket kiszolgáló, szintén igen jövedelmező és ezért egyre nagyobb méreteket öltő emberkereskedelembé is.⁶ A felvilágosodás korára a cukor a gyarmatok és az Óvilág közötti gazdasági kapcsolatok legfontosabb árucikkévé,⁷ Nyugat-India pedig annak legjelentősebb előállítójává vált.⁸ Az amerikai kolóniákon egyre nagyobb volumenben folytatott termelésnek és az ennek hatására folyamatosan bővülő kínálatnak köszönhetően a 17–18. századra a korábban luxuscikknek számító „nádmez” lényegében mindenki számára hozzáférhető, mindenhol kapható, a hétköznapi élet közönséges szükségletei közé tartozó termék lett az öreg kontinensen.⁹ A kortársak számára persze az sem volt titok, hogy az európai gazdaságot, életmódot, étkezési szokásokat és tárgyi kultúrát¹⁰ is jelentős mértékben átforgató „cukorforradalom”¹¹ alapját a rabszolgamunka jelentette. Noha az újvilágbeli kolóniákon más mezőgazdasági termények (indigó, kávé, kakaó, dohány) előállításában, valamint bányákban és egyéb munkákra is használtak nem szabad munkaerőt, a 18–19. század fordulójáig mégis a cukornád termesztése és a finomított „nádmez” előállítása jelentette az emberkereskedelem legnagyobb felvevőpiacát.¹² A koloniális javak közül ez a termék volt tehát az,

6 Az atlanti rabszolga-kereskedelem történetéről magyar nyelven lásd Daniel P. MANNIX és Malcolm COWLEY, *Fekete elefántcsont: Az atlanti rabszolgakereskedelem története 1518–1865*, ford. VÁRADI Szabolcs, Szivárvány 3 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1973).

7 Seymour DRESCHER, *Abolition: A History of Slavery and Antislavery* (Cambridge–New York: Cambridge University Press, 2009), 123, doi: [10.1017/CBO9780511770555](https://doi.org/10.1017/CBO9780511770555). A cukor gazdasági jelentősége természetesen a kortársak számára is nyilvánvaló volt, hiszen számos, statisztikai adatokat is tartalmazó írás jelent meg a témában. Jellemző módon az európai gyarmatosítás történetét legátfogóbban bemutató 18. századi kiadvány, Raynal abbé *Histoire des deux Indes* című többkötetes vállalkozásának a cukor előállítását ismertető része azzal a megállapítással zárul, hogy nehéz volna annál üzletileg előnyösebb terményt találni. („On trouveroit difficilement une culture plus avantageuse.”) Guillaume-Thomas RAYNAL, *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des européens dans les deux Indes*, 10 kötet. (Genf: Jean-Leonard Pellet, 1783), 6:164.

8 WALVIN, *How Sugar...*, 40. Táblázatos formában ugyanezt lásd például: Seymour DRESCHER, *Econocide: British Slavery in the Era of Abolition*, 2. kiad. (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2010), 48.

9 Erről lásd például James Walvin idézett művének „Shopping for Sugar” című fejezetét: WALVIN, *How Sugar...*, 61–71. A téma magyar vonatkozásai tekintetében vö. KISBÁN Eszter, „Köleskását hoztam, mégpedig cukrozva...: A cukor bevezetése a parasztnál Magyarországon”, in *Agria XXIII: Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve*, szerk. BODÓ Sándor és PETERCSÁK Tivadar, 239–264 (Eger: Dobó István Vármúzeum, 1987).

10 Erről lásd James WALVIN, *Slavery in Small Things: Slavery and Modern Cultural Habits* (Gloucester: Wiley–Blackwell, 2017), 11–36, doi: [10.1002/9781119413486](https://doi.org/10.1002/9781119413486); illetve WALVIN, *How Sugar...*, 62–118.

11 WALVIN, *How Sugar...*, 39–40.

12 A „cukorszigetek” kiemelkedően nagy rabszolgamunka-igényének okairól és annak következményeiről átfogóan lásd: Arthur L. STINCHCOMBE, *Sugar Island Slavery in the Age of Enlightenment: The Political Economy of the Caribbean World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995), doi: [10.1515/9781400822003](https://doi.org/10.1515/9781400822003).

amely a gyarmattartó hatalmak és a rabszolgaság kapcsolatát megalapozta,¹³ és hosszú időn keresztül dominálta,¹⁴ ezért, ahogy az ennek az élelmiszernek a történetéről szóló monográfiájában James Walvin fogalmazott, a felvilágosodás korára a cukor a rabszolgaság „szinonimája” lett.¹⁵

A kávé a cukornál lényegesen rövidebb előtörténetre tekinthet vissza Európában. A serkentő ital élvezete a 1600-as évek második felében jött divatba a kontinens nyugati felén, ám fogyasztása csak a következő évszázad folyamán vált igazán tömegessé,¹⁶ mégpedig olyan eseményeknek köszönhetően, amelyekre Barcsay is utal költeményében: „Hát te, rég csak Moka táján termett kis bab, / Mennyit szenved érted nyugoton is a’ rab”. Az 1700-as évek elejéig a világon forgalmazott kávé mennyiség teljes egészében az Arab-félszigetről származott, s a termék kereskedelmének legfontosabb elosztási központja a versben is megnevezett jemeni kikötőváros volt. A 18. század első felében azonban a franciák és a hollandok is sikeresen áttelepítették gyarmataikra a kávécserezést, átütő erejű változásokat indítva ezzel a termék piacán. Az európai hatalmak kolóniáin ütemesen szaporodó ültetvényeknek köszönhetően a világpiacon eladásra kínált kávé mennyisége tetemesen megnőtt, ezzel párhuzamosan pedig a termék előállításában addig monopolhelyzetben lévő közel-keleti térség jelentősége rohamosan csökkent.¹⁷ A század közepére az amerikai gyarmatok szolgáltatták a kereskedelmi forgalomba kerülő kávé több mint felét, az 1780-as évekre pedig már a világszerte értékesített mennyiség mintegy 80%-a volt karibi eredetű.¹⁸ A hihetetlen gyorsasággal végbemenő piaci átrendeződés – amit már a kortársak is „kávéforradalomként” aposztrofáltak¹⁹ – eredményeként a „kis bab” jelentősége a nyugat-indiai gyarmatok exportjában a század

13 Uo., 50.

14 A gyapottermelés csak az 1790-es évektől, a gyapottisztító gép feltalálása után vált a rabszolga-kereskedelem második nagy mozgatójává. Lásd például: MANNIX és COWLEY, *Fekete elefántcsont*, 71.

15 „Sugar had become synonymous with slavery.” WALVIN, *How Sugar...*, 41.

16 Az európai kávéfogyasztás az 1739–1789 között eltelt ötven évben nagyjából a tízszeresére emelkedett. Steven C. TOPIK, „Coffee”, in *The Cambridge World History of Food*, szerk. Kenneth F. KIPLE és Kriemhild Coneé ORNELAS (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 1:641–653, 648, doi: [10.1017/CHOL9780521402149.074](https://doi.org/10.1017/CHOL9780521402149.074). A kávé termesztésének, kereskedelmének és fogyasztásának történetéről természetesen a 18. század végi olvasók is számos forrásból tájékozódhattak. A *Histoire des deux Indes* hatodik kötete külön részben foglalkozott az ital eredetével és elterjedésével. (RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 6:153–156.) De a korabeli magyar lapok olvasói is részletes ismeretekre tehetek szert ugyanebben a kérdésben. („A’ Kávé plántáról”, *Mindenes Gyűjtemény*, 1790. jún. 26., 392–400.) A kávé történetének erről a szakaszáról összefoglalóan lásd MORRIS, *Coffee*, 45–89.

17 A közel-keleti kávé világpiaci részesedése úgy csökkent le radikálisan, hogy mindeközben a termelés volumene érdemben nem változott. (MORRIS, *Coffee*, 61.) Az ott és az amerikai gyarmatokon termesztett kávé között jelentős árkülönbség alakult ki; ahogy arról az *Histoire des deux Indes* egykorú olvasója is értesülhetett, az utóbbit mindössze a levantei kávé árának negyedéért kínálták a 18. század végén Franciaországban. (RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 7:11.) Az olcsó karibi kávé nemcsak az európai piacokat árasztotta el, de még Kairóban is kiszorította a jemenit. Az amerikai termék versenyelőnyét pedig elsősorban a rabszolgamunka biztosította. TOPIK, „Coffee”, 648.

18 Erről lásd például Ina BAGHDANTZ MCCABE, *A History of Global Consumption 1500–1800* (London–New York: Routledge, 2015), 198, doi: [10.4324/9781315763897](https://doi.org/10.4324/9781315763897); illetve MORRIS, *Coffee*, 8.

19 Michel René HILLIARD d’AUBERTEUIL, *Considérations Sur L’État Présent De La Colonie Française De Saint-Domingue*, [Tome 1] (Paris: Grangé, 1776), 51.

második felére a cukoréval vetekedett, a belőle készült italt pedig általánosan hozzáférhetővé lett Európa-szerte. Barcsay versének igen fontos mozzanata a jemeni kikötőváros éppen ezt a folyamatot felidéző megnevezése; a világkereskedelem korábbi központjára tett utalás nem pusztán a növény élőhelyének kiterjedtebbé válását s nem is csupán a kávétermelés súlypontjának földrajzi áthelyeződését írja le, hanem alkalmas volt arra is, hogy felidézze azt a több évtizede zajló gazdasági processzust, amelynek eredményeként lehetővé vált a szöveg tárgyát képező luxuscikk mindennapi élvezete. Mint ahogy azt is, hogy ez a már a kortársakat is ámulatba ejtő sikertörténet éppúgy a termelésnek az atlanti rabszolgatartó rendszerrel való összekapcsolásán alapult, ahogy az korábban a cukor esetében is történt.²⁰

A' *Kávéra* nemcsak az előállítási és ellátási láncolat végpontjaként mutatja be a vásárlót, hanem az ital elkészítésének processzusába és a fogyasztás pillanatába beleír egy annál összemérhetetlenül nagyobb léptékű időbeli folyamatot is.²¹ Költeményének szövegstruktúráján keresztül Barcsay igen ökonomikus módon jelenítette meg a vers témáját adó két terméknek az európai gazdasággal és az atlanti rabszolgasággal összefonódó történetét. Megszólításuk szövegbeli sorrendje, valamint a nekik szentelt sorok mennyiségi különbsége az egykorú kontextus felől szemlélve mindenesetre úgy kronológiai rendjét, mint belső arányait – a két árucikk piaci súlyát – tekintve igen pontos leképezését adja annak a gazdaságtörténeti folyamatnak, amely a cukor és kávé élvezetét általánosan lehetővé tette az európai fogyasztók számára.

Barcsay költeménye a gazdaságtörténeti folyamat menetrendjének pontos és nagyon ökonomikus megjelenítése mellett egy további szempontból is rendkívül precíz ábrázolását adja a két termék előállítása és a rabszolgaság közötti kapcsolatnak. A „nádmézet” a cukornádültetvényeken dolgozó „[r]ab szerecsen' véres veríték' gyümölcse”-ként aposztrofáló, igen hatásos kezdősor érzelmi intenzitásához viszonyítva a „kis bab” okozta bajokra („Mennyit szenved értted nyúgoton is a' rab”) utaló szakasz jóval kevésbé tűnik erőteljesnek. Az Európában fogyasztott cukorhoz és kávéhoz fűződő emberi szenvedés egymástól eltérő mértéküként való versbeli bemutatása a rabszolgaság kérdéséről folyó egykorú diskurzus felől szemlélve egyáltalán nem látszik esetlegesnek. Bár a 18. század végéig számos olyan szöveg született, amelyek általánosságban magát a rabszolgaság intézményét bírálták, világosan kimutatva annak igazságtalanságát, létezésének jogelméleti megalapozhatatlanságát, úgy a kereszténység, mint a felvilágosult kor humanista erkölcsi princípiumaival ellentétes voltát vagy a szabad munkaerő használatához viszonyított gazdasági hátrányait stb.,²² ám a rabszolgamunka alkalmazásának konkrét megvalósulási formái között a kortársak mégis je-

20 A jemeni kávétermelés, szemben a karibi térség ültetvényeivel, nem rabszolgamunkán alapult, hanem parasztagazdaságokban folyt. ТОРИК, „Coffee”, 648.

21 СЗОКЕ, „Barcsay Ábrahám...”, 779.

22 A rabszolgaság kérdésének korabeli megközelítéséről, illetve a rabszolgasággal szembeni argumentáció formáiról összefoglalóan lásd például Michèle DUCHET, *Anthropologie et histoire au siècle de lumières* (Paris: Albin Michel, 1995), 137–195 („L'idéologie coloniale – La critique du système esclavagiste” című fejezet); illetve David Brion DAVIS, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution, 1770–1823* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1999), 39–49.

lentős különbségeket érzékeltek. Az e gazdasági szisztéma által okozott emberi szenvedés legérzékletesebb és legismertebb leírásai a 18. század második felében jellemzően leginkább a cukornád termeléséhez és a nádcukor előállításához kapcsolódtak. Ennek a mai magyar közönség számára leginkább ismerős szépirodalmi példája Voltaire *Candide*-jének (1759) tizenkilencedik fejezetében olvasható. A jelenetben a hollandok gyarmatára, Surinamba érkező főhős egy rabszolgával találkozik, akinek jobb keze és bal lába is hiányzik. A földön fekvő ember a látványtól elborzadó és állapotának okát tudakoló Candide-nak a következő magyarázattal szolgál: „Cukorgyárakban dolgozunk s ha a malomkő elkapja egyik ujjunkat, azonnal levágják a kezünket; ha meg el akarunk szökni, levágják a lábunkat; én mindkettőn keresztülestem.”²³ Hogy az olvasónak semmi kétsége ne maradjon afelől, hogy mi is ezeknek a kegyetlenségeknek a forrása, a megcsónkított rabszolga még hozzátéשי: „Hát bizony ezen az áron lehetnek csak cukrot Európában.” Bár e szcena egy fikciós történet keretébe illeszkedik, az abban ábrázolt kapcsolat az élvezeti cikk előállítása és a szinte hihetetlen mértékű embertelenség közt nem Voltaire képzeletének szüleménye. A cukornádatermesztés nem csupán az atlanti rabszolga-kereskedelem első mozgatója és legnagyobb felvevőpiaca volt, de az ezen az ültetvényeken folyó munka jelentette a rabszolgáság talán legtöbb szenvedéssel járó formáját is. Előállításának és szállíthatóvá tételének sajátosságai miatt ugyanis a cukor a gyarmati mezőgazdaság más termékeihez viszonyítva jóval több és keményebb munkát igényelt. Az ültetvényeken nem csupán a nád elültetésével és learatásával kellett foglalkozniuk a rabszolgáknak, hanem – mivel a termés ebben a formájában nem volt alkalmas az anyaországokba való továbbszállításra – nekik kellett az erre a célra szolgáló malmokban kisajtolniuk a növény édes nedvét, majd üstökben kifőzni a szirupot, végül elvégezniük a cukor első finomítását is.²⁴ Mivel pedig a cukornád termesztésére alkalmas szigetek trópusi klímája miatt a növényi nedv hamar erjedésnek indult, ezért ezt megelőzendő az utóbbi munkafolyamatokat igen gyorsan kellett végrehajtani, így az aratás időszakában ezeken a birtokokon lényegében éjjel-nappal folyt a katonásan szervezett és kegyetlen szigorral irányított munka.²⁵ Ezeknek tudható be, hogy a cukornádultetvények rabszolgáinak élete jóval nehezebb volt, mint a más terményeket előállító gazdaságokban dolgozó társaiké, körükben a halandóság nagyobb mértékű volt, a feszített munkatempó miatt pedig igen gyakran fordultak elő a Voltaire által is felidézett súlyos balesetek.²⁶

Ennek fényében nem meglepő, hogy az emberi vérral szennyezettségnek *A' Kávéra* első sorában felbukkanó képze a gyarmatáruk közül elsősorban a cukorhoz társult

23 VOLTAIRE, „Candide vagy az optimizmus”, ford. GYERGYAI Albert, in VOLTAIRE, *Kisregények*, A világirodalom klasszikusai, 127–228 (Budapest: Új Magyar Könyvkiadó, 1955), 181.

24 Lásd ennek néhány korabeli ismertetését: RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 6:157–164; THOMAS CLARKSON, *An Essay on the Slavery and Commerce of the Human Species, Particularly the African* (London: J. Phillips, 1786), 142–143; vagy az *Enciklopédia* „Sucrerie (Habitation)” szócikkét: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Tome 15 (Livorno, 1775), 594–595.

25 A cukornádultetvények szigorúan szervezett és kegyetlenül irányított működéséről az előző jegyzetben idézett 18. századi források mellett lásd WALVIN, *How Sugar...*, 41–47.

26 RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 6:164; *Encyclopédie...*, 15:595.

a felvilágosodás korában. A „véres cukor” képének egyik korai példája a francia felvilágosodás vezéralakjának, Helvétiusnak az először 1758-ban napvilágot látott *De l'esprit* című művében olvasható. A filozófus az értekezés egyik lábjegyzetében azzal az óriási árral igyekezett számot vetni, amit az európai kontinens amerikai gyarmatokkal folytatott kereskedelméért emberi életekben kellett megfizetni. Helvétius ennek az áldozatai közé számította azoknak az Afrikában kelyő háborúknak az áldozatait, amelyeket a kontinens uralkodói azért indítottak, hogy hozzájussanak az európaiak rabszolgák fejében kínált áruhoz, azokat, akik az óceánon való átkelés során veszítették életüket, s azokat is, akik megérkezve Amerikába gazdáik szeszélyének, kapzsiságának és önkényének áldozatává váltak.²⁷ Mint ahogy azokat az európaiakat is, akik különböző okokból – a klíma, betegségek vagy hajótörés miatt – pusztultak el ugyanennek a kereskedelemnek betudhatóan. Mindezeket számba véve pedig, szól Helvétius gyakran idézett konklúziója, el kell ismernünk, hogy nem érkezik Európába cukor, amely ne lenne emberi vérral szennyezett („on conviendra qu'il n'arrive point de barrique de sucre en Europe, qui ne soit teint de sang humain”).²⁸ A század végére szinte közhelyszerűvé vált képzettársításra Barcsay költeményén kívül is akad magyar nyelvű példa. A *Magyar Hírmondó* 1792-ben közölt egy rövid írást, amelynek szerzője a cukor és kávé fogyasztásáról való lemondásra biztatta olvasóit a két termék eredetével kapcsolatban felvethető morális aggályokra hivatkozva:

ha elgondolja az ember azon a' hadakat, mellyeket az a' tzél eszközöl *Afrikában*, hogy *mancipiumokra* (fogoly-jobbágyokra) tehessenek szert az *Anglusok*, és a' *Frantzaiák*: azt a' sok embert, melly el-vész ezekben a' hadakban; azokat a' lántzra tett nyomorúttakat, kik rész szerént a' tengeren, rész szerént a' velek való kegyetlen bánás miatt el-halnak: egy darab tzukorra se tekinthetünk úgy, hogy ember-vérrel meg-fetskendezve ne kép-zeljük azt magunknak.

A magyar cikk szerzője a Helvétiuséra igen erősen emlékeztető (ám ahogy azt a szöveg is jelzi, közvetlenül Benjamin Franklintól átvett) számvetés érvényességét írása végén a Barcsay költeményében említett másik gyarmati termékre is kiterjesztette: „De a' mi igaz a' tzukorról: vallyon nem igaz é az, ugyan azon okokból a' kávéról is? Nem lehet é a' tsészébe ki-töltött kávé-t úgy képzelni: mint emberi vérral fel-elegyített italt?”²⁹

27 [Claude-Adrien] HELVÉTIUS, *De l'esprit*, 2 köt., Oeuvre complètes de M. Helvétius 1–2 (London, 1776), 1:34–35.

28 Uo. 1:35.

29 „A' Kávé ital”, *Mindenes Gyűjtemény*, 1792. febr. 24., 278–279. (A magyar cikkben citált szövegrész 1783-as datálású angol eredetijét lásd: Benjamin FRANKLIN, *The Complete Works*, 8. köt., szerk. John BIGELOW [New York–London: G. P. Putnam's Sons, 1888], 247–248.) A „véres cukor” képzele ugyanabban az évben Nagy János a kávé és cukor árának hirtelen megemelkedéséről szóló verses dialógusában is felbukkant. Noha a drágulás oka, ahogy az a költeményből is kiderül, az 1791 augusztusában Saint-Domingue-on kitört rabszolgázadás volt, a dialógus – ellentétben Franklin és a *Mindenes Gyűjtemény* cikkírójának gondolatmenetével – kizárólag az európai életben elszenvedett veszteségekre utal a termék eredetével kapcsolatban: „Senki közzületek észébe nem vette, / Mennyi ezer ember vérét ki-öntötte, / Mikor e' nád-termő teleket szerezte, / Mind a' *Frantz*, mind pedig *Anglusnak* Nemzete. / Most bünteti az Ég nagy

Az eddigieket összefoglalva elmondható, hogy a rabszolgaság kérdéséről szóló 18. század végi európai diskurzus közegében vizsgálva *A' Kávéra* szövegét, úgy tűnik, hogy Barcsay versének invenciózus szerkesztése és láthatóan nagyon tudatosan megválasztott nyelvi kifejezőeszközei által igen tömör formája van, mégis rendkívül precíz és árnyalt költői leképezését adta az általa ábrázolt meglehetősen komplex tárgyának. A rövid költeménybe nemcsak a két árucikk európai fogyasztását lehetővé tevő gazdasági folyamat(ok) történeti kronológiájának és a termékek ezen belüli szerepének és jelentőségének bemutatását sűrítette sikeresen bele, hanem az előállításuk által okozott emberi szenvedés mértéke közt a rabszolgaság problémájáról szóló egykorú szövegekből kirajzolódó differenciát is képes volt érzékelteni. A versben tárgyalt téma nagy költői invenciót és tudatos szerkesztést mutató ábrázolása Barcsaynak az annak háttérével kapcsolatos átfogó és igen pontos ismereteire utal.

Bölcsesség, humánus, éredek

A' Kávéra modern olvasói számára megdöbbentőnek tűnhet a szöveg végén felbukkanó bölcs magatartása. A harmadik személyben megszólaló szakaszról ugyan egyértelműen nem eldönthető, hogy az a költemény beszélőjének önjellemzését adja-e, vagy egy konkrét harmadik személy, esetleg – gyűjtőnévként használva a szót – egy csoport viselkedésének leírására szolgál,³⁰ ám bármelyik esetről legyen is szó, a verset berekesztő sorok alanyának attitűdje hipokritának, de legalábbis ellentmondásosnak látszik. A szöveg első része pontosan ábrázolja a két luxuscikk élvezetét lehetővé tevő embertelen gazdasági rendszer működését, a zárlat pedig megadja annak általános erkölcsi minősítését (bűn), és bemutatja az ennek megfelelő szubjektív emocionális reakciót (iszony) is, mindez mégsem vezet a várakozásoknak megfelelő morális cselekvéshez. A bölcs a nádmézzel édesített kávé véres eredetének tudatában, saját ezzel szembeni erkölcsi felháborodása ellenére sem utasítja vissza az ital elfogyasztását.

Nyilvánvaló ellentmondásossága ellenére a Barcsay ábrázolta attitűd egyáltalán nem nevezhető atipikusnak a felvilágosodás korában. A 18. században számos szövegben találkozni ehhez hasonló, a rabszolgaságot hevesen elítélő, ugyanakkor az intézmény fennállását elfogadó vagy legalábbis annak létezésébe passzívan beletörődő

prédálástokat! / Sok vér után hízó rút nyalánkságtokat!” NAGY János, „Ersényházy Pál és Gyomordi Kis-Asszony, Az az: A' Kávének és Nádméznek Drágasága”, *Magyar Hírmondó*, 1792. júl. 24., 129–135, 131.

30 Szőke György értelmezése szerint a költemény végén felbukkanó „bölcs” a vers alanya és tárgya is egyben: „a költőnek ez az önmagát mintegy kívülről szemlélése a lírai és leíró mozzanat egységét s ugyanakkor a kávéivónak az ábrázolt termelési láncolatba való beillesztését fejezi ki” – SZŐKE, „Barcsay Ábrahám...”, 778. Egyed Emese ellenben többször hangsúlyozta, hogy Barcsay elutasította a felvilágosodás kori költők számára általában igen csábító „bölcs” szerepének felvállalását. Lásd például EGYED Emese, *Levelek fejemről Múzsák sisakomat: Barcsay Ábrahám költészete* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1998), 106, doi: [10.36240/etf-224](https://doi.org/10.36240/etf-224); EGYED Emese, „Barcsay Levelei Orczyhoz”, in BARCSAY Ábrahám, *Menyneyi barátom!: Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrincchez (1771–1789)*, szerk., tan. EGYED Emese, Erdélyi Tudományos Füzetek 236, 5–35 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001), 26, doi: [10.36240/etf-236](https://doi.org/10.36240/etf-236).

megnyilatkozásokkal. Rousseau *Új Heloïse*-ának (1761) negyedik részében az utazásairól beszámoló Saint-Preux-t az afrikai rabszolga-kereskedelem szörnyűségei, az európaiak kapzsiságának és kegyetlenségének látványa ugyan egyszerre tölti el megvetéssel, rémülettel és szánalommal, mégsem tesz többet, mint hogy saját ember volta miatt szégyenkezve felsóhajt („j'ai gémi d'être homme”), és elfordítja tekintetét.³¹ Hasonlóan viselkedik Candide is Voltaire regényének korábban idézett epizódjában; a megrázó találkozás és a rabszolgával folytatott beszélgetés újabb érvet szolgáltat a főszereplő számára Pangloss optimizmusával szemben, könnyei patakzanak az emberi gonoszság e megrendítő bizonyítéka láttán, ám végül minden további nélkül hátrat fordít a megcsontított embernek, s az esetnek nincs egyéb következménye, mint az, hogy a hős „sírva ért Surinamba”.³² Magánál Barcsaynál is találkozni hasonló gesztussal. Az Ányos Pált megszólító, *A háborúskodás ellen* címen ismert vers első felében a költő az afrikai emberkereskedelem képeit idézi levelezőtársa szeme elé, szigorú erkölcsi ítélettel sújtva az abban részt vevőket éppúgy, mint az európai kolóniák rabszolgatartóit („Kegyetlen gazdagság! iszonyú hívságok / Ezek, kit követnek ily szörnyű rabságok.”); ő sem javasol azonban mást barátjának, mint amit Saint-Preux tett: „Fordítsd el szemedet e kínos képekről / S ezeket okozó bűnös nemzetekről.”³³

A felvilágosult század önmagáról alkotott képe és az európaiaknak a rabszolgaság ügyében mutatott általános érzéketlensége közötti ellentmondást tette szavá az *Histoire des deux Indes* lapjain az intézmény ellen éles kirohanást intéző Denis Diderot. A könyv hatodik kötetében olvasható gondolatmenet az olvasók emlékezetébe idézte, hogy miközben Európa az utóbbi évszázadban a legmagasztosabb erkölcsi elveket hangoztatta, és az emberiség testvériségének eszméjét a legnevesebb szerzők a legszívrehatóbb módon adták elő halhatatlan műveikben, a kontinens felvilágosult lakóit pedig nem csupán a régmúlt korok kegyetlensége tölti el borzalommal, hanem gyakran még képzelt bajok is könnyeket csalnak szemükbe a színházi páholyokban vagy olvasószobájuk magányában ülve; a szerencsétlen rabszolgák sorsa mégsem indítja meg őket. A filozófus, ha expressis verbis nem is nevezi meg ennek az ellentmondásos magatartásnak az okát, mindenesetre utal rá: „Zsarnokoskodnak felettük, megcsontítják, megégetik és leszúrják őket; és mi mindezt hidegen és érzelmek nélkül hallgatjuk. Annak a népnek a gyötrelmei, amelynek örömeinket köszönhetjük, soha nem érik el a szívünket.”³⁴ Az utóbbi mondat azt sugallja, hogy a minden más esetben igen érzékenynek mutatkozó közönség okkal és tudatosan marad közömbös a rabszolgaság kérdésével kapcsolat-

31 Jean-Jacques ROUSSEAU, *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (Paris: Flammarion, 2018), 497.

32 Voltaire, Rousseau és a francia felvilágosodás más gondolkodóinak a rabszolgasággal kapcsolatos nézeteiről lásd például DUCHET, *Anthropologie...*, 137–473; Michael O'DEA, „Qu'entend-on par esclavage au XVIIIe siècle? Voltaire, Rousseau, Diderot”, in *Littérature et esclavage: XVIIIe–XIXe siècles*, szerk. Sarga MOUSSA, tan. Jean EHRARD, *L'esprit des lettres* (Paris: Édition Desjonquères, 2010), 39–49. A felvilágosodásnak a rabszolgasághoz való viszonyáról általában lásd például Thomas MUNCK, *The Enlightenment: A Comparative Social History, 1721–1794* (London: Arnold, 2002), 186–192.

33 BARCSAY Ábrahám, „A háborúskodás ellen”, in BARCSAY Ábrahám, *Költeményei*, szerk. VAJÓTH Géza, Magyar irodalmi ritkaságok 25 (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933), 81–83.

34 RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 6:105–106.

ban, hiszen ez jelenti élvezeteinek és jólétének (egyik) forrását, vagyis (anyagi) érdeke fűződik annak fenntartásához. Mivel a kegyetlen intézmény a felvilágosult és érzékeny ember számára nyilvánvalóan elfogadhatatlan, az annak hasznát élvező európaiak hipokrita módon inkább elfojtják ezzel kapcsolatos érzelmeiket, semhogy lemondjanak annak előnyeiről.

A fenti példák talán elégséges módon demonstrálják annak a rabszolgaság kérdéssel szemben megmutatkozó ambivalens attitűdnek a 18. század végi elterjedtségét, amely *A' Kávéra* zárlatában is megnyilvánul, de ugyanezek a szöveghelyek – bár szerzőik kétségkívül joggal sorolhatók a „bölcsek” közé – egyáltalán nem szolgálnak magyarázattal arra, hogy e magatartás miként függ össze magával a bölcsességgel. Miért éppen a „bölc” az, aki a Barcsay költeményét záró szcénában „részt hörpöl” az Európa-szerte tömegek által fogyasztott luxuscikkekhez kapcsolódó bűnből? A kérdést némileg megvilágíthatja Helvétius *De l'esprit*-jének korábban már idézett lábjegyzete, pontosabban annak szövegkörnyezete. A szóban forgó passzus, mint arról korábban már szó esett, a „nádméz” élvezetének emberi életekben megfizetett árát összegezve a termék vérrrel szennyezettségének képét festi olvasói szemé elé. A gondolatmenetet pedig a korábban citált szövegeknek a rabszolgaság kérdésének tekintetében mutatott elentmondásos attitűdjére emlékeztető kettős konklúzió zárja:

Márpedig, melyik ember, látva a szerencsétlenségeket, amelyeket ennek az árucikknek a termesztése és kivitele okoz, ne lenne hajlandó nélkülözni, és ne mondana le az annyi szerencsétlen ember könnyeivel és halálával megvásárolt élvezetről? Fordítsuk el tekintünket e szomorú látványtól, amely oly sok szégyent és borzalmat hoz az emberiségre.³⁵

Helvétius jegyzete, szemben az előbbi példákkal, ugyan nem csupán az embertelenség miatti felháborodásnak ad hangot, hanem – ha feltételes módban fogalmazva is – mint helyes magatartást a véres termék élvezetéről történő lemondás lehetőségét is felveti, ám a filozófus a szövegrészt számos kortársához hasonlóan mégis a szomorú tárgyól való enervált elfordulás gesztusával rekeszti be.

A *De l'esprit*-nek ez a passzusa ugyan Barcsay versétől eltérően nem minősíti egyértelműen bűnnek a rabszolgamunkán alapuló gyarmati gazdálkodás produktumainak fogyasztását, annyiban azonban mégis emlékeztet rá, hogy miközben ennek a viselkedésnek a morális helytelenségét sugallja, egyúttal a költemény „bölcsehez” hasonlóan le is mond megváltoztatásáról. Ami azonban a szövegrészt *A' Kávéra* értelmezésének tekintetében igazán érdekessé teszi, az nem más, mint az, hogy Helvétius jegyzete valójában egy olyan gondolatmenetbe illesztett digresszió, amelynek központi témája nem a rabszolgaság intézményének bírálata és az általa okozott szenvedések bemutatása, hanem a bölcsesség előfeltételét jelentő helyes gondolkodás szabályainak előadása. Az értekezés harmadik, „De l'ignorance” címet viselő fejezete a helyes ítéletalkotás akadályáról, a „tudatlanságról” (az ismeretek hiányáról) szól. A terminus a szerző értelmezése szerint azt a gondolkodási hibát jelöli, amikor egy dologról annak egyetlen

35 HELVÉTIUS, *De l'esprit*, 1:35.

aspektusa alapján ítélnék, vagy az ítéletalkotás során nem számolunk a kontextussal, vagyis nem veszünk tudomást mindazon dolgok összességéről, amelyekkel vizsgálódásunk tárgya összefügg. Ezekben az esetekben, írja Helvétius, a szellem nem megfelelően működik, s egy illúzió áldozataivá válunk, mivel azt hisszük, hogy mindenki más is kizárólag azt láthatja az adott dologban, amit mi magunk látunk benne.³⁶ E diszfunkció demonstrálására a filozófus a fényűzés kérdését, pontosabban a luxus nemzetek/államok számára hasznos vagy káros voltáról szóló, egymással homlokegyenest ellenkező vélekedéseket felvonultató vita példáját választotta. A fejezetben Helvétius akkurátusan előszámolja a témával kapcsolatban számtalanszor elismételt, a kortársak számára jól ismert pro és kontra érveket. A fényűzés egyes vélekedések szerint mérhetetlenül hasznos, hiszen az anyagi javak megszerzésének vágya iparkodásra ösztönöz, kimozdítja a nemzeteket tespedtségükből, növeli a polgárok jólétét és ezáltal az állam gazdagságát és erejét is. A luxuscikkek előállítását és azokkal kereskedő országok (mint Barcsay versében az angolok) termékeik fejében megszerezhetik más nemzetek kincseit,³⁷ az így elért jólét pedig segíti a tudományok és művészetek fejlődését, szelídíti az erkölcsöket, stb. Más filozófusok véleménye (és közismert történelmi példák) alapján azonban az anyagi javak szeretete és a bőség élvezete erkölcsileg és testileg is megrontja a luxusban élő népeket, végül pusztulásba taszítja őket, mivel gyengeségük miatt ki lesznek szolgáltatva a hódítóknak és zsarnokoknak. Könyvének ebben a fejezetében Helvétius többször hangsúlyozza, hogy a felvetett problémát nem akarja (és elégséges adatok hiányában nem is tudja) megoldani; célja csupán annak bemutatása, hogy „bonyolult kérdésekben, amelyekről elfogulatlanul ítélkezünk, soha nem tévedünk, kivéve tudatlanságból, vagyis ha azt képzeljük, hogy a tárgynak az az oldala, amit mi látunk, minden, amit abban a tárgyban látni kell”.³⁸

Noha a cukor véres eredete csupán egyetlen, kitérő jellegű lábjegyzet formájában kapcsolódik Helvétiusnak a fényűzés tekintetében felhozható érveket előszámláló gondolatmenetéhez, nem kétséges, hogy az abban bírált gyarmati gazdasági rendszer mint az Európában élvezett jólét egyik legfontosabb forrása szoros összefüggésben áll a fejezetben tárgyalt kérdéssel. Mint ahogy az sem, hogy a felvilágosodás korában a rabszolgaság értékelése semmivel sem jelentett kevésbé összetett problémát, mint a luxus megítélése. A tárgy komplexitása azonban, ahogy a fényűzés esetében is, csak minden aspektusának és teljes kontextusának szemügyre vétele után, vagyis a bölcs vagy legalábbis a „tudatlanság” hibáját elkerülő, tájékozott ember számára válhat nyilvánvalóvá. Ami a luxusjavak élvezetét lehetővé tevő szisztéma embertelenségét, valamint az ebből levonható morális konklúziót illeti, a *De l'esprit* nevezetes jegyzete szerint ugyan látva mindazt a szenvedést és halált, ami a cukor előállításához köthető, minden ember lemondana az árucikkről, a mondat feltételes modalitása azonban azt is jelzi, hogy az erkölcsileg helyes cselekedet alapját képező tudást nem mindenki birtokolja. A jegyzet első felében bemutatott összefüggések felől szemlélve ugyan nyilvánvaló, hogy az Eu-

36 Uo., 1:21.

37 Uo., 1:23.

38 Uo., 1:42.

rópában fogyasztott termék borzasztóan sok emberi életbe kerül, és ennek fényében a szöveg olvasója kénytelen elismerni annak vérrel szennyezett voltát, ám ez a belátás kizárólag a bölcsesség felé tett lépés, vagyis a tárggyal kapcsolatos „tudatlanság” felszámolása és az ezt követő elfogulatlan ítéletalkotás által elérhető. A szöveg hely szerint tehát a „bölc” vagy legalábbis a helyesen gondolkodó és ítélő ember az, aki számára az élvezeti cikkben megmutatkozik a rabszolgaság igazságtalansága és kegyetlensége, kiváltva erkölcsi felháborodását. Ugyanakkor annak alapján, amit a luxus példáját használó Helvétius a komplex tárgyakkal kapcsolatos helyes ítéletalkotásról elmondott, szintén a „bölc” lesz az, aki minden ellenérzése mellett sem hagyhatja figyelmen kívül a szörnyű intézmény fenntartásának okát, vagyis azokat az előnyöket, amelyeket a kortársak jelentős része szerint kizárólag a rabszolgamunkával működtetett gyarmati gazdaság képes biztosítani Európa számára. Noha a filozófus könyvének a „tudatlanságról” szóló fejezetében a luxus hasznossága melletti érvek előadása során ez utóbbira nem utal, ám olvasói számára – már csak a témára vonatkozó lábjegyzet miatt is – nyilvánvaló kellett hogy legyen a kettő közti összefüggés; vagyis az, hogy mindaz, amit a fényűzés az állam számára kedvező hatásairól előadott, kiterjeszhető az éppen ezt szolgáló, erkölcsileg elmarasztalt gyarmati gazdálkodásra is. Mivel pedig Helvétius kitér a luxus hasznos vagy káros voltát illető kérdés eldöntése elől, bizonytalanságban hagyja olvasóját a rabszolgaság megítélése tekintetében is, aki éppen a filozófus által a komplex tárgyakkal szemben szükségszerűen alkalmazandónak állított ítéletalkotási metódus miatt lesz kénytelen morálisán elítélni az embertelen rendszert, elborzadva annak szeméi elé táruló látványától, ugyanakkor elismerni az állam számára gazdasági és politikai tekintetben rendkívül hasznos oldalait. Paradox módon tehát ebben az esetben éppen a „bölcse” jellemző helyes (és szenvedélyektől mentes) ítéletalkotásra való törekvés és az ehhez szükséges komplex tudás megszerzése lesz az, amely a „tudatlanság” állapotában fel sem merülő, nehezen feloldható ellentmondással szembesíti Helvétius olvasóit.

A rabszolgaság kérdéséhez való viszony ellentmondásossága – az intézmény erkölcsi szempontból való kárhoztatása, ugyanakkor anyagi előnyeinek elfogadása, sőt méltatása – jóval nyilvánvalóbb módon mutatkozik meg azokban a 18. századi szövegekben, amelyek központi témája a gyarmatosítás és a koloniális gazdálkodás hatásaival való számvetés. Az *Histoire des deux Indes* egykorú olvasója ugyan Diderot rabszolgatartást és -kereskedelmet illető éles kritikája mellett még számos a rendszerrel kapcsolatos általános erkölcsi aggályokat megfogalmazó, annak működését az emberi kegyetlenség válogatott példáin keresztül bemutató passzussal vagy éppen az Európába szállított különböző élvezeti cikkek szükségességét firtató gondolatmenettel³⁹ találkozhatott az összefoglaló mű különböző kötetében, ugyanakkor Raynal abbé kiadványából nem hiányoznak a gyarmati gazdálkodás és a kolóniákkal való kereskedelem szinte hihetetlen eredményességének csodálattal adózó szövegrészek sem. A kolonizáció folyamatát részletekbe menően ismertető *Histoire des deux Indes* statisztikai alaposággal beszámol a különböző európai hatalmakhöz tartozó gyarmatok gazdasági viszo-

39 RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 7:2, 239–242, 264–265, 282–288.

nyainak alakulásáról, hol dicsérve fejlődésüket, hol a kormányzat hibáit kárhóztatva a várakozásokat és lehetőségeket alulmúló teljesítmény miatt. Raynal abbé számadatokban kifejezve azt is egyértelművé tette olvasói számára, hogy mindez milyen óriási jelentőséggel bír az anyaországok gazdasága és kincstári bevételei szempontjából. A rabszolgák szenvedései miatt érzett felháborodás és büntudat kifejezése az *Histoire des deux Indes* lapjain jól megfér a rabszolgaság intézményére épülő koloniális gazdasági szisztéma hatékonysága és jövedelmezősége feletti ámulatnak leplezetlenül hangot adó megnyilatkozásokkal.⁴⁰ A rendszer effektív működtetésének egyes példái akár még a nemzeti büszkeség felkeltésére is okot szolgáltathatnak; legalábbis ezt sugallja a könyvnek a francia korona legjövedelmezőbb kolóniájáról, Saint-Domingue-ról adott értékelése, amely szerint az egyedülálló módon igazolja, hogy egy előnyös elhelyezkedésű és kiváló adottságokkal rendelkező terület hová fejlődhet *a franciák kezei között*.⁴¹

Barcsay „bölcseinek” ellentmondásos viselkedését Szőke György már idézett tanulmányában mint az erkölcs és az „élvezethez való jog” közötti konfliktust értelmezte,⁴² azonban a 18. század második felében született, a fényűzés és rabszolgaság kérdését együttesen tárgyaló művek kontextusában vizsgálva a magyar szerző versét ez a megállapítás némi finomításra szorul. Bár a gyarmatokról Európába áramló árucikkek, mint azt több korabeli szöveg hangsúlyozta, valóban a hétköznapi luxus iránti igény új formáit honosították meg a kontinensen, ám a rabszolgatartó gazdasági szisztéma létét igazoló érvek elsődleges forrása jellemzően mégsem közvetlenül az egyéni élvezetek apológiája volt. Jó példa erre Voltaire *Essai sur les mœurs* (1756) című munkájának a franciák karibi gyarmatairól szóló fejezete („Des îles françaises”). A *Le Mondain* szerzője ebben Saint-Domingue kapcsán elítélően jegyezte meg, hogy az ottani cukornád-, indigó- és kakaóültetvényeken dolgozó mintegy százezer rabszolga életét az rövidíti meg, hogy az európai fogyasztók olyan igényeit elégítsék ki, amelyek néhány generációval korábban még nem is léteztek.⁴³ A filozófus, bár az emberkereskedelmet és a rabszolgákkal való kegyetlen bánásmódot szégyenletesnek, a maguk felvilágosultságával kérkedő európaiak ezzel kapcsolatos magatartását pedig álszentnek mondja („mindezek után még emberi jogokról merészelnünk beszélni”),⁴⁴ a rendszer fenntartását végző soron mégis szükségesnek állítja. Részben azért, mert óriási áruforgalmat generál: „De végül is ezek a földek, amelyeket alig venni észre a világtérképen, Franciaországban évente mintegy hatvanmillió áruforgalmat produkáltak.”⁴⁵ Helvétiushoz hasonlóan azonban Voltaire is úgy látta, hogy a gyarmatokkal folytatott kereskedelem túl

40 Az *Histoire des deux Indes* szövegében a rabszolgaság megítélésével kapcsolatban felbukkanó ellentmondásokról és ezek háttéréről lásd például DUCHET, *Anthropologie...*, 170–177.

41 RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 7:114.

42 SZŐKE, „Barcsay Ábrahám...”, 779.

43 VOLTAIRE, *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, 5 köt., Oeuvres de Voltaire 16–20 (Paris: Stoupe-Serrière, 1792), 4:150.

44 Uo., 4:151.

45 Uo.

sok emberéletbe kerül, így végső soron nem igazán hasznos az állam számára.⁴⁶ Annak végső oka, hogy Franciaország mégis kénytelen fenntartani kolóniáival a kereskedelmi kapcsolatot, az *Essai sur les moeurs*-ben olvasható argumentáció szerint valóban a gyarmati termékek vásárlóiban keresendő, de nem az élvezethez való joguk miatt. A francia fogyasztók újabban kialakult étvágynak/ízlésének és igényeinek tárgyát olyan felesleges dolgok képezik, amelyek ugyan a legutóbbi időkig senkinek sem hiányoztak, ám amelyek már mindennapi szükségletté váltak. Ez pedig Voltaire szerint olyan gazdasági csapdahelyzetet idézett elő, amelyben Franciaország (minden morális ellenérv dacára) kénytelen megtartani saját kolóniáit, és fenntartani azok rabszolgamunkával működtetett gazdasági rendszerét, hiszen ellenkező esetben a már létező vásárlói igények kielégítésére szolgáló gyarmati árucikkeket jóval drágábban, külföldről kellene beszerezni, ami elszegényítené az országot („mais les hommes s’étant fait des nécessités nouvelles, il empêche que la France n’achète chèrement de l’étranger un superflu devenue nécessaire”).⁴⁷ Az *Essai sur les moeurs* írójának értelmezésében az ellentmondásos helyzet fenntartását ugyan a fogyasztók új szükségleteinek kielégítése kényszeríti ki, de ennek tekintetében nem az egyén élvezethez való jogára, hanem az állam érdekére hivatkozik.⁴⁸

A rabszolgaság morális elítélése és az intézmény fenntartása mellett felhozott, annak ökonómiai előnyeit hangsúlyozó érvek az utóbb citált francia szövegekben mint a probléma értelmezésének egyaránt érvényes megközelítései jelennek meg, antagonisztikus viszonyuk pedig egyfajta, az ügyben való határozott állásfoglalást ellehetetlenítő apóriát idéz elő. Annak ellenére, hogy a korabeli Magyarország nem rendelkezett gyarmatokkal, így a rabszolgaság kérdésében sem volt közvetlenül érintett, a felvilágosodás korának ez utóbbival kapcsolatos ambivalens attitűdje – ha az eddig idézett írásokhoz képest kevésbé éles kontúrokkal is – a 18. század végi hazai lapok hasábjain is kirajzolódik. Az 1780–1790-es évek fordulójától kezdve a magyar sajtó viszonylag rendszeresen tudósított a brit törvényhozásban az emberkereskedelem betiltásáról

46 „Ez a kereskedelem nem gazdagítja az országot, éppen ellenkezőleg, emberek pusztulását okozza, hajótöréseket idéz elő: kétségtelen, hogy nem igazi jótétemény” – uo.

47 „[...] mivel azonban az emberek új szükségleteket teremtettek maguknak, [ez a kereskedelem] megakadályozza, hogy Franciaország drágán vásárolja meg külföldről azokat a felesleges dolgokat, amelyek már szükségletté váltak.” Uo.

48 A Voltaire által említett hatalmas bevételek mellett az is fontos szempont volt, hogy a rabszolgamunkával előállított termékek nagy- és kiskereskedelme, valamint az ezekkel valamilyen módon összefüggő egyéb tevékenységek óriási embertömeg számára biztosították a megélhetés lehetőségét. Condorcet-ről szóló monográfiájukban Elizabeth és Robert Badinter arra hívták fel a figyelmet, hogy 1791-ben a rabszolgaság intézményével való szimpatizálással nem vádolható Liancourt is úgy vélekedett, hogy a kolóniákkal folytatott kereskedelem összeomlása négy milliónál is több embert érintene Franciaországban. Elizabeth BADINTER és Robert BADINTER, *Condorcet: Un intellectuel en politique (1743–1794)* (Paris: Fayard, 1988), 292. A rabszolgaság és az emberkereskedelem fennmaradásától függő egzisztenciák franciaországi számára vonatkozó, hasonló nagyságrendű, 18. század végi becslésekről lásd még Christopher L. MILLER, *The French Atlantic Triangle: Literature and Culture of the Slave Trade* (Durham–London: Duke University Press, 2008), 86, 134. Ugyanerről a cukor tekintetében lásd WALVIN, *How Sugar...*, 141. A kávé vonatkozásában az egykorú magyar sajtóban: „A’ Kafféval való kereskedés”, *Mindenes Gyűjtemény*, 1789. szept. 23., 427–429.

folytatott tárgyalásokról.⁴⁹ Ezek a hosszabb-rövidebb összefoglalók jellemzően az (ekkor már jelentős társadalmi támogatottsággal bíró) angol abolitionisták perspektívájából jelenítették meg a parlamenti vitákat, és egykorú olvasóik nemcsak az általában a rabszolgasággal szemben felhozható jogelméleti, (vallás)erkölcsi stb. argumentumokat ismerhették meg belőlük, hanem az Afrikából elhurcolt és a nyugat-indiai ültetvényeken kegyetlen körülmények között dolgoztatott emberek szenvedéseinek megrendítő képeivel is szembesülhettek.⁵⁰ Az ezekben a cikkekben az embertelen intézmény vonatkozásában megnyilvánuló lesújtó erkölcsi ítélet azonban rendszerint nem terjedt ki a vele szorosan összefüggő gazdasági jelenségekre, a gyarmatárak kereskedelmére és fogyasztására. Annak ellenére, hogy a lapok ez utóbbi tárgyban megjelenő cikkei jellemzően a gyarmati áruk, főként a cukor és kávé behozatalának az ország számára hátrányos gazdasági hatásaira próbálták felhívni a figyelmet, s a luxusjavak importja miatt külföldre áramló pénz óriási mennyiségére és a haza ebből eredő elszegényedésére hivatkozva igyekeztek lebeszélni a hon polgárait azok vásárlásáról,⁵¹ szinte sohasem éltek a termékek eredetével kapcsolatos aggályoknak hangot adó erkölcsi érvekkel, nem utaltak a kolóniákon folytatott gazdálkodás inhumánus voltára. Az efféle morális/humánus megközelítés még a *Mindenek Gyűjtemény* korábban már idézett *A' Kávé ital* című, a cukor és kávé véres eredetét fejtegető írásában is másodlagos, a Barcsay versében is felbukkanó kameralista szempontú („mennyi kincsét olvasztod ezeknek”) argumentációt⁵² kiegészítő, annak érzelmi hatását fokozó szerepet kapott csak.⁵³ A gyarmatárakkal való kereskedelem előnyeit méltató – a hazai lapokban az előbbieknél jóval ritkábban előforduló – írásokban pedig fel sem merülnek az azok eredetével kapcsola-

49 A későbbiekben idézett cikkeken kívül lásd például: *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, 1791. máj. 13., 594–595; szept. 13., 341; nov. 25., 688; *Magyar Kurir*, 1792. márc. 23., 390–391; ápr. 20., 511–512; *Magyar Hírmondó*, 1792. márc. 23., 430; ápr. 24., 588; máj. 22., 733–734.

50 Ennek legjobb példája az a *Magyar Hírmondó*-ban 1792 tavaszának végén napvilágot látott írás, amely ugyancsak az angol parlamentben a rabszolga-kereskedelem betiltásáról folytatott vitákhoz kapcsolódva, azok hátterét kívánta megvilágítani az ügyben kevésbé tájékozott magyar olvasók számára. A cikk (pontosan ugyan meg nem nevezett) korabeli abolitionista kiadványokra hivatkozva mutatta be az emberkereskedelmet és a rabszolgamunkán alapuló gyarmati gazdálkodást, igen érzékletesen jelenítve meg annak kegyetlenségét és az általa okozott mérhetetlen emberi szenvedést. *Magyar Hírmondó*, 1792. máj. 25., 746–750.

51 Lásd például: *Magyar Hírmondó*, 1780. jún. 10., 384; 1781. márc. 28., 198–199; *Magyar Kurir*, 1790. febr. 3., 132; *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, 1791. jan. 14., 54. A magyar lapok a kameralista intézkedések külföldi példáira is felhívták olvasóik figyelmét. 1794 elején a *Magyar Hírmondó* az „étel, ital, ruházat és házikészletekbéli különbözőntételek ellen kiadott” svédországi rendeletről számolt be. A „közboldogság” fenntartását célzó intézkedésre a hozzá fűzött indoklás szerint azért volt szükség, mivel „nem kereskedő Társaik vóltunk mi többé, hanem adófizetőikké lettünk más Nemzeteknek, az által, hogy múlható szükségünket felette meg-szaporitottuk, 's ennél fogva bizonyly ki-fogyattuk volna magunkat mindenünkből”. A „múlható szükség” példája a szövegben a kávé fogyasztása: „Tsak tsupa kávéért több kiment vólt már innen minden esztendőben egy millió, 's három száz forintoknál, – melly summa meg-marad ezentúl, a' kávézástól való meg-szűnés által.” Azért, hogy a lakosságot rábirják a „kávé-italnak békétlenkedés nélkül való el-hagyására”, az udvar fog elől járnai a jó példával. *Magyar Hírmondó*, 1794. febr. 21., 256.

52 Ennek lényegéről lásd például BAGHDIA NTZ McCABE, *A History of Global...*, 200–207.

53 Vö. „A' Kávé ital”.

tos erkölcsi aggodalmak. A *Mindenek Gyűjtemény A' Kafféval való kereskedés* című, 1789-ben megjelent cikkének szerzője a terméknek az európai gazdaságban az elmúlt évszázad során elnyert jelentősége fölötti ámulatának hangot adva hosszan értekezett arról, hogy világszerte milyen roppant tömegű ember megélhetését biztosítja a nem sokkal korábban még ismeretlen luxuscikk fogyasztásának általános elterjedése, ám egyetlen szóval sem utalt az ennek háttérében álló rabszolgamunkára.⁵⁴ Ehhez hasonlóan a kameralista nézőpontból gyakorta kárhoztatott „nádméz” megítélése az ellenkezőjére fordul az 1790-es évek közepi hazai sajtónak a soproni finomító felállításáról szóló beszámolóiban.⁵⁵ Ezekben az írásokban nemhogy a manufaktúrában feldolgozandó alapanyag véres eredetéről nem esik szó, de azok egyikében a Barcsay versében kifejezetten negatív színben feltűnő „anglusok” nemcsak gyakorlati, hanem – a nemzet hasznáról, vagyis a közérdekről való gondolkodás és gondoskodás okán – erkölcsi tekintetben is követendő példaként jelennek meg: „Ezen Intézetnek meg fontolása, és a' messze-látó, 's nemes gondolkodású *Ánglusoknak* sok nembéli példáik, vajha olly sikeresen éreztetnék e' részben Nemzetünkkel önnön hasznát: hogy mihelyst, *Soproni Nádmézet* kaphat, külföldiért többé pénzt ne adjon.”⁵⁶

Barcsay bölcsének viselkedése a felvilágosodás korának a rabszolgaság kérdésében mutatott ambivalens, egyszerre elutasító (szégyenkező, felháborodó) és elfogadó attitűdjét jeleníti meg.⁵⁷ Az eddigiekben idézett szövegekkel ellentétben azonban *A' Kávéra* szerzője a *bűn* fogalma alá rendelve kapcsolta össze költeménye tárgyának morális és ökonomiai aspektusát, mégpedig olyan módon, hogy annak érvényességét a termékek vásárlóira/fogyasztóira is kiterjesztette. A rabszolgamunkán alapuló gazdasági szisztéma erkölcsi értékelésének ez utóbbi, az eddig citált szövegekben fel sem merülő szempontja, mint a továbbiakban látni fogjuk, kiindulópontul szolgálhat a vers lehetséges keletkezési idejének hozzávetőleges meghatározásához.

„...if we purchase the commodity we participated in crime” – Datálás I.

Barcsay Ábrahám rövid költeménye a felvilágosodás kori magyar líra legismertebb darabjai közé tartozik, ám a szöveg keletkezéséről, megírásának közvetlen motivációjáról vagy feltételezhető forrásairól nem fogalmazhatók meg biztos állítások. A költő sok, misszilisekhez csatolt, gyakran a levelek gondolatmenetébe intarziászerűen beillesztett,⁵⁸ pontosan datálható versétől eltérően e mű születésének ideje nem ismert. *A' Kávéra* kéziratát, néhány más hátramaradt darabával együtt Barcsay halála után nyolc

54 Vö. „A' Kafféval való kereskedés”.

55 Ezeket lásd: *Magyar Hírmondó*, 1794. nov. 7., 639–641; dec. 2., 775–776; 1795. máj. 19., 679–681.

56 *Magyar Hírmondó*, 1795. máj. 19., 681.

57 A 18. századi angol közvéleménynek a rabszolgaság kérdéséhez való ambivalens viszonyulásáról lásd Seymour DRESCHER, *Capitalism and Antislavery: British Mobilization in Comparative Perspective* (London: Macmillan Press, 1986), 12–24, doi: [10.1007/978-1-349-07000-8](https://doi.org/10.1007/978-1-349-07000-8). Ugyanerről francia vonatkozásban lásd például MILLER, *The French Atlantic...*, 62–82 (a „The Slave Trade in the Enlightenment” című fejezet).

58 Erről lásd EGYED, „Barcsay Levelei...”, 23–30; EGYED, *Levevék fejlemről...*, 40–87.

évvel, 1814-ben özvegye, Bethlen Zsuzsanna küldte el Döbrenței Gábornak, aki elsőként közölte a szöveget az *Erdélyi Múzeumban*.⁵⁹ A vers datálásában és keletkezési kontextusának pontosabb meghatározásában, úgy tűnik, annak témája sem sokat segíthet, hiszen a korabeli Európába importált kávé és cukor zömét biztosító nyugat-indiai rabszolgatartó gazdasági rendszer a szerző életében töretlenül virulens volt, s így a költeményben megjelenített morális probléma is mindvégig aktuális maradt. Ha a vers pontos keletzése a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem is lehetséges, a szöveg két eleme – az „anglusok” kétszeri említése, valamint a luxuscikkek előállításának során elkövetett bűnben való fogyasztói cinkosság hangsúlyozása – mégis alkalmasnak látszik arra, hogy támpontul szolgáljon *A' Kávéra* keletkezési idejének behatárolásához.⁶⁰

Míg a rabszolgaság intézményének kárhozthatása, illetve az európai piacokon megvásárolható gyarmati termékek „véres” eredetének Barcsay versében is megjelenő képzete a 18. század közepétől kezdve számos szerzőnél felbukkant, a költemény zárlatában megfogalmazott, a fogyasztónak az embertelen rendszer működtetésében való bűnrészességére figyelmeztető konklúzióról azonban már egyáltalán nem mondható el ugyanez. A rabszolgamunkával előállított fogyasztási cikkek európai vevőinek felelőssége a felvilágosodás korában hosszú időn keresztül annak ellenére sem kerül *expressis verbis* kimondásra, hogy számos szövegből egyértelműen kiderül, a kortársak tudatában voltak a vásárlók kulcsszerepének a szisztéma fenntartásában. Az *Essai sur les mœurs* korábban már idézett részében Voltaire gazdasági tekintetben egyértelműen az európaiak új szükségleteinek kielégítésében jelölte meg az atlanti rabszolgaság fenntartásának és az erre alapuló termelési szisztéma prosperitásának végső okát, ám a vásárlók ezzel kapcsolatos erkölcsi felelősségére egyáltalán nem utalt írásában. Ahogy az *Histoire des deux Indes* lapjain a kontinens maguk felvilágosultságában tetszelgő lakóinak a rabszolgák sorsával szemben mutatott érzéketlenségét keményen bíráló Diderot sem állította, hogy a kolóniákról érkező áruk fogyasztói cinkosok volnának a tőlük távol eső vidékeken elkövetett bűnökben. Még a „véres” cukor élvezetéről való lemondás helyességét sugalmazó Helvétius is tartózkodott attól, hogy minősítse a „nádmez” vásárlóinak erkölcsi attitűdjét; a termék előállítása érdekében elkövetett kegyetlenségek ódiuma nála is kizárólag az emberkereskedők és ültetvényesek fejére száll.

A vásárló/fogyasztó meghatározó szerepét a rabszolgatartó gazdasági rendszer fenntartásában az utóbb idézett szövegeknél is jóval egyértelműbben tárta a korabeli olvasók elé Jean-François Butini 1771-ben megjelent, *Lettres africaines* című levélregénye. A túlnyomó részben az Afrikából elhurcolt és a jamaicai angol kolónián rabszolgasorba taszított főhősök levélváltásaiból kibomló történet egyebek mellett azért

59 DÖBRENTÉI GÁBOR, „Barcsay Ábrahám”, *Erdélyi Múzeum*, 1. füzet (1814): 17–33.

60 Szőke György idézett tanulmányában a vers keletkezési idejét az 1780-as évek elejére valószínűsítette, elgondolását azonban csupán egyetlen, nem igazán meggyőző érveléssel támasztotta alá: mivel *A' Kávéra* „oly közeli rokonságot mutat” Barcsay Ányoshoz írt, 1782. április 20-i keletkezésű, *A háborúskodás ellen* című költeményével, ezért „nagyon is valószínű”, hogy az előbbi is „ez idő tájt keletkezett”. SZŐKE, „Barcsay Ábrahám...”, 776. Barcsay verseinek kronológiai rekonstrukciójában Egyed Emese a bizonytalan keletkezésű költemények közé sorolta a szöveget, a terminus ante/post quem meghatározására nem tett kísérletet. EGYED, *Levelek fejéről...*, 53.

számít kivételesnek a 18. század második felének hasonló témájú francia elbeszélései⁶¹ között, mivel Butini egy a cselekményt megszakító, a rabszolgaság felszámolásának lehetőségeit taglaló értekezést illesztett regényébe. A mű modern kiadását sajtó alá rendező Youmna Charara szerint a *Lettres africaines* már csak e rövid traktátus miatt is méltó arra, hogy a rabszolgák felszabadításáért folytatott küzdelem legfontosabb szövegei között tartsák számon.⁶² A szóban forgó értekezést tartalmazó két levelet (25–26. levél) a cselekményben semmiféle szerepet nem játszó, gazdasági kérdésekben azonban igen tájékozottnak mutató Sir Bevil írja barátjának, a regény egyik központi alakjának, Sir Darnley-nak. Ez utóbbi a hasonló elbeszélések jellemző figurájának, az „emberséges gazdának” a típusát képviseli, aki – a korban szokatlan módon – nem csupán szerelmes lesz saját rabszolgájába, a regény szövegét adó levelek többségét jegyző Phémidába, hanem feleségül is veszi őt, s részben az ő hatására dönt úgy, hogy ültetvényének minden munkását felszabadítja. Sir Darnley, noha a tervezett lépés erkölcsileg helyes voltáról meg van győződve, aggódik annak rá nézve esetleg kedvezőtlen gazdasági következményei miatt, ezért kéri tájékozottabb barátja segítségét. Sir Bevil két válaszlevelében igyekszik megnyugtatni őt e tekintetben, részletesen kifejtve a szabad munkaerő alkalmazásától várható gazdasági előnyöket úgy az egyes ültetvényesek, mint a kolóniák és az anyaország vonatkozásában. A szabad, vagyis saját hasznáért is dolgozó munkás, írja, többet dolgozik, vagyis az ilyen munkaerő alkalmazása fokozza a birtokok termelékenységét és növeli az ültetvényesek bevételeit. Mindemellett ez utóbbiak kiadásai is csökkennek, hiszen az egykori gazdák megtakaríthatják az eddig a rabszolgák vásárlására és ellátására fordított jelentős összegeket. Az új szisztéma ezen felül azért is hasznos lehet a kolóniáknak, mivel megszünteti az ültetvényesek életét veszélyeztető és komoly anyagi károkat okozó rabszorgalázadások folyamatosan fennálló kockázatát, ugyanakkor az anyaország számára is komoly előnyökkel járhat, hiszen az újonnan felszabadított tömeg az ott termelt árucikkek fogyasztójává válhat, ez pedig jelentősen növelheti a kincstár bevételeit. Sir Bevil Sir Darnley egzisztenciális félelméről, saját anyagi romlásának lehetőségéről szólva egyfajta ultima ratioként hivatkozik a gyarmati termékek európai fogyasztóinak szerepére és viselkedésére. Argumentációja szerint még abban az esetben is, ha az ültetvényesek költségeit jelentősen megemelné a szabad munkaerőre való átállás, annak terhét végső soron nem maguknak kellene viselniük. Ha az előállítás költségei nőnek, érvel a levél írója, nőni fog a termékek piaci ára is, így az ültetvényesek a legcsekélyebb anyagi hátrányt sem

61 Ezekről lásd például Youmna CHARARA, szerk., tan., *Fictions coloniales du XVIIIe siècle: Ziméo – Lettres africaines – Adonis, ou le bon nègre, anecdote coloniale* (Paris: L'Harmattan, 2005), 8–24; Carminella BIONDI, „D'Oroonoko d'Aphra Behn à Zoflora ou la bonne négresse de Picquenard: Métamorphose de l'héroïne noire dans le roman français du XVIIIe siècle”, in MOUSSA, *Littérature et esclavage*, 29–38; Rachel DANON, „Les tensions dans *Ziméo* de Saint-Lambert: Apologie du droit de résistance ou d'un esclavage à « visage humain » ?”, in MOUSSA, *Littérature et esclavage*, 61–73; Joseph JURT, „La lutte des écrivains contre l'esclavage dans la France pré-révolutionnaire: De Prévost à Condorcet”, in *Sklavenaufstände in der Literatur – Les Révoltes d'esclaves dans la littérature*, szerk. Natascha UECKMANN és Romana WEIERSHAUSEN (Berlin: J. B. Metzler, 2020), 39–62, doi: [10.1007/978-3-662-62040-3_3](https://doi.org/10.1007/978-3-662-62040-3_3).

62 CHARARA, *Fictions coloniales...*, 86.

szenvedhetik el döntésük következtében. A kolóniákon előállított termékek ugyanis olyannyira szükségessé váltak az európai fogyasztók számára, hogy hajlandóak lesznek magasabb áron is megvásárolni azokat. Sir Bevil szerint a láncolat végén elhelyezkedő fogyasztó lesz tehát az, aki végső soron az átállás költségeit megfizeti, s hogy így tesz, ahhoz nem férhet kétség; a hasonló – kisebb-nagyobb konfliktusok, kedvezőtlen időjárási események stb. hatására azonnal bekövetkező, viszonylag gyakori – áremelkedésekhez az európai vásárlók régóta hozzászoktak már, így az újabb drágulás szinte fel sem tűnne nekik:

Ha [az ültetvényesek] költségei nőnek, nőni fognak bevételeik is. A fogyasztó az egyetlen, akire az összes költség hárul; ő azonban igen kevésbé fogja érzékelni ezeket a terheket, hiszen hol a földbirtokosok, hol a kereskedők, hol az uralkodók és a természet játékszerekeit megszokta, hogy sokkal nagyobb áremelkedés történik a háború vagy a gyenge termés legkisebb jelére.⁶³

Noha a fenti okfejtés szinte tudományos igényvel írja le⁶⁴ az európai vásárlóknak a gazdasági rendszer működtetésében játszott kulcsszerepét, a regény pedig folyamatosan szembesíti olvasóit a rabszolgaság kegyetlen és igazságtalan voltával, Butini sem itt, sem művének más helyein nem kapcsolja össze e kettőt. Az anyagi haszon megszerzéséért végrehajtott gaztettek kizárólag azok közvetlen elkövetőit, az emberkereskedelem lebonyolítóit és az ültetvényeseket terhelik, a fogyasztók személyes felelősségének kérdése pedig fel sem merül a *Lettres africaines* lapjain. De nem kerül szóba a téma az 1780-as években megszaporodó, a rabszolga-kereskedelem betiltását követelő angol és francia írásokban sem. A fogyasztói bűnrészesség problémáját éppúgy nem érinti Thomas Clarkson *An essay on the slavery and commerce of the human species...* című, az évtized angol abolicionizmusának alapszövegeként számon tartott, a rabszolgaság kérdését egyébként annak minden aspektusában vizsgálni igyekvő értekezése, mint ahogy hallgatott róla álnéven megjelentetett hasonló témájú munkájában a francia kortárs, Condorcet is.⁶⁵

A következő évtizedben azonban a helyzet hirtelen megváltozott, s az 1790-es évek elejétől fogva számos, a rabszolgamunkával előállított gyarmati áruk fogyasztását A³ Kávéra zárlatához hasonlóan a bűnben való cinkosságként értelmező és azok vásárlóit az ebből fakadó morális felelősségükkel nyíltan szembesítő szöveg látott napvilágot. Ennek oka, hogy 1791–1792-ben a brit abolicionizmus radikálisabb formájaként útjára indult az a mozgalom, amely az ország lakosságát a nem szabad munkaerő al-

63 Uo., 137. Az idegen nyelvű idézeteket – ha másként nem jelzem – a saját fordításomban közlöm – S. L. A.

64 Ezt mutatja, hogy Butini regényéről 1771-ben részletes bírálatot közölt a fiziokraták lapja, a szépirodalmi művekkel egyébként csak kivételes esetekben foglalkozó *Éphémérides du citoyen*. A *Lettres africaines* és a fiziokrata elvek kapcsolatáról lásd CHARARA, *Fictions coloniales...*, 86–87, 161–168, 297–298. Az *Éphémérides* bírálatának kivonatát lásd uo., 307–310. A fiziokratáknak a rabszolgasággal kapcsolatos álláspontjáról átfogóan lásd DUCHET, *Anthropologie...*, 160–170 (a „L’antiesclavagisme des physiocrates et des philosophes” című fejezet).

65 CLARKSON, *An Essay...*; M. SCHWARTZ [Nicolas de CONDORCET], *Réflexions sur l’esclavage des nègres* (Neuchâtel: Société Typographique, 1781).

kalmazásával termelt cukor, valamint az ennek gyártása során keletkező melaszból párolt rum (ami a jellemzően barterüzletként működő atlanti rabszolga-kereskedelem egyik legfontosabb csereárujaként funkcionált)⁶⁶ bojkottjára szólította fel.⁶⁷ A kezdeményezés célja az volt, hogy a két fogyasztási cikk vásárlásának tömeges elutasítása által előidézett piaci nyomással a rabszolgamunka alkalmazásáról való lemondásra kényszerítse az ültetvényeseket. Mivel e célkitűzés megvalósításának alapvető feltétele az volt, hogy a vásárlók elismerjék cinkosságukat a rabszolgatartó rendszer fenntartásában, ugyanakkor ráébredjenek a maguk éppen ebből fakadó hatalmára, ami képessé teheti őket annak felszámolására, a bojkott ügyében folytatott agitáció retorikai stratégiájának legfőbb eszköze a bűntudat és a személyes felelősség érzésének felkelése volt. Ezt hangsúlyozta a mozgalom legfontosabb dokumentuma, William Fox különböző címváltozatokkal több mint húsz kiadást megért pamfletje is.⁶⁸ Miközben a 18. század, írta röpiratának elején Fox, a maga felvilágosult voltával kérkedik, a rabszolgatartás és rabszolga-kereskedelem egyre növekvő mértéke éppen azt bizonyítja, hogy ez a kor brutalitásában és igazságtalanságában felülmúlja még a legbarbárabbnak tartott korszakokat is; míg a legkifinomultabb emberi érzéseket színleljük, soha nem láttott kegyetlenségeket követünk el. („But we, in an enlightened age, have greatly surpassed, in brutality and injustice, the most ignorant and barbarous ages: and while we are pretending to the finest feelings of humanity, are exercising unprecedented cruelty.”)⁶⁹ Ennek az ellentmondásnak és a kortársak álszent magatartásának oka pedig nem más, mint a kielégíthetetlen kapzsiság; a rabszolgaság fennmaradását a belőle nyert gazdagság és az általa elért jólét garantálja. A pamflet érvelése eddig a pontig nem igazán különbözik a rabszolgatartás kritikáját megfogalmazó, 18. század közepe óta született, korábban citált szövegektől. Míg azonban ez utóbbiak a fennálló helyzet megváltoztathatatlanságába való beletörődést⁷⁰ kifejező gesztussal fordultak el a vizszatasztító tárgytól, vagy legfeljebb – mint Diderot tette – az uralkodók bölcsességében és jóságában bizakodva, esetleg egy általános rabszolgafelkelést vizionálva tudták el-

66 A rum gazdasági jelentőségéről és a rabszolga-kereskedelemben betöltött szerepéről lásd James Walvin idézett monográfiájának a „Rum Makes its Mark” című fejezetét: WALVIN, *How Sugar...*, 101–118.

67 A mozgalomról lásd például DRESCHER, *Capitalism and Antislavery*, 78–79; CLARE MIDGLEY, *Women against Slavery: The British Campaigns, 1780–1870* (London–New York: Routledge, 2005), 35–40, doi: [10.4324/9780203645314](https://doi.org/10.4324/9780203645314); BAGHDIA NTZ McCABE, *A History of Global...*, 262–263; DRESCHER, *Abolition*, 129, 221–222; DRESCHER, *Econocide*, 117–118.

68 [William Fox], *An Address to the People of Great Britain, on the Propriety of Abstaining from West India Sugar and Rum*, 10. kiad. (Birmingham: Swenney & Walker, 1791).

69 FOX, *An Address...*, 2.

70 Seymour Drescher már idézett *Capitalism and Antislavery* című könyvében az angol abolicionizmus alakulástörténetét jellemezve azt írta, hogy noha a rabszolgaság elutasításának érzelmi és racionális jellegű érvkészlete az 1760-as években már összeállt, az a gondolat azonban, hogy a gonosz intézmény fenntartása ugyanolyan elkerülhetetlen, mint a háborúk, járványok vagy éhínségek kitörése, csak 1788 és a napóleoni háborúk vége között tűnt el teljesen. DRESCHER, *Capitalism and Antislavery*, 94, valamint 17 és 23.

képzelné a szegyenletes rendszer megszűnését,⁷¹ Fox – négy évvel a rabszolga-kereskedelem betiltásáért indított első kampányt követő parlamenti viták és az abolicionisták vereségével záruló szavazás után – éppen azt hangsúlyozta, hogy az ügyet (a törvényhozás beavatkozása nélkül is) eldöntheti az egyes emberek azzal kapcsolatos határozott állásfoglalása. A (nyugat-indiai) rabszolgaságot ugyanis, állítja a szerző, a brit szigetek lakosságának támogatása tarja fenn, így minden polgárnak hatalmában áll növelni vagy csökkenteni annak kiterjedését. A rabszolga-kereskedő, az emberi rakományt szállító tengerész és az azt megvásárló ültetvényes csupán az angol vásárlók ügynökei, akiket éppen azért fogadtak fel, hogy hozzájuthassanak a számukra kívánatos árucikkekhez; valójában tehát a gyarmatárúk anyaországi fogyasztói jelentik a „förtelmes kereskedelem” eredeti okát, ők annak első mozgatói.⁷²

William Fox a vásárló gazdasági folyamatban betöltött kulcspozícióját egyértelműen összekapcsolta a morális felelősség kérdésével is. Szerinte ugyanis ez utóbbi alól a gyarmatárúk európai fogyasztóit nem mentheti fel az, hogy az élvezetüket szolgáló termékek előteremtése érdekében a Föld távoleső vidékein kiontott emberi vér közvetlenül nem az ő kezükhöz tapad; hiszen az erkölcsi maxima szerint, emlékeztette olvasóit a szerző, amit mások által cselekszünk, mi magunk cselekedjük („every distinction is done away by the moral maxim, That whatever we do by another, we do ourselves”).⁷³ Az egyéni felelősség vállalása alól az sem jelenthet kibúvót, hogy az egyes vásárlók hozzájárulása a rendszer fenntartásához olyan csekély mértékű, hogy nem növeli érdemben az elkövetett bűnök és jogsértés mértékét;⁷⁴ a pamflet írójának érvelése szerint a bűnös cselekedet ódiума teljes súlyával hárul annak minden elkövetőjére, függetlenül azok számától: ha a bűnben sokan osztoznak, az ugyan csökkenti a szegyenérzetet, de nem csökkenti annak gyalázatos voltát.⁷⁵ Végül, ha a fogyasztó úgy gondolja is, hogy a rabszolgaság létezése eredetében független tőle, a következmények tekintetében már biztosan nem állíthatja ugyanezt;⁷⁶ a gyarmati cikkek minden vásárlójának lelkiismeretesen el kell ismernie részesedését a bűnben, írja Fox, remélve, hogy mások is ezt

71 RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 6:138–139. A rabszolgaságot végképp eltörlő általános rabszolgafelkelés víziója a korabeli szépirodalomban is megjelent. Louis-Sébastien Mercier távoli jövőben (a 2440-es évben) játszódó utópisztikus regényének egyik fejezetében (Chapitre XXII. – Singulier Monument) az elbeszélő főhős egy különös szoborcsoportot ír le. A „szent emberiség” Párizsban emelt emlékműve az őt megsértő nemzetek (angolok, franciák, spanyolok) könyörgő figurái mellett egy piederstálon álló fekete hős nemes alakját is ábrázolja, lábainál húsz összetört joggal, és ezzel a felirattal: „Au vengeur du nouveau monde!” („Az Új Világ bosszúállójának!”) A szobor annak a hősnek az emlékét örökíti meg, aki a Gondviselés eszközeként mint Isten öldöklő angyala vezette az Amerikát vérbe borító, egy csapásra minden rabszolgatartót elpusztító felkelést. [Louis-Sébastien MERCIER], *L'an deux mille quatre cent quarante: Rêve s'il en fut jamais* (London, 1772), 154–160. A rabszolgafelkelésektől való félelem, a lázadó rabszolga irodalmi ábrázolásai és az új, fekete Spartacus Diderot-nál is megjelenő alakja kapcsán lásd például DUCHET, *Anthropologie...*, 140–145, 175–176; JURT, „La lutte des écrivains...”

72 Fox, *An Address...*, 2.

73 Uo.

74 Uo., 5.

75 Uo.

76 Uo., 6.

teszik,⁷⁷ önnön viselkedését pedig állandó gyanakvással kell szemlélnie, annak távoli, közvetlenül nem érzékelhető hatásaira gondolva.⁷⁸

Mindezek miatt a pamflet szerzője határozottan elutasítja annak lehetőségét, hogy a vásárlók/fogyasztók felmentsék magukat a morális felelősség alól; az áru megvásárlása – ahogy Barcsaynál a hörpölés pillanata – egyben a bűnben való részesedést is jelenti: „Ne gondoljuk, hogy a bűncselekmény egyedül azokat terheli, akik a kereskedelmet folytatják, vagy a törvényhozást, amely támogatja azt: ha az árut megvesszük, részt vettünk a bűncselekményben.”⁷⁹ A pamflet azokat a bűntetteket, a gyilkosságot és rablást is megnevezi, amelyekben a cukor és rum vásárlói a rabszolga-kereskedő és ültetvényes tettestársaivá válnak.⁸⁰ Sőt, Fox a vérrel átitatott cukor Barcsay versének első sorában is felbukkanó képét továbbfejlesztve egy további bűnt is hozzáad a listához. Az angol szerző nemcsak felidézte Benjamin Franklin 18. század végi magyar újságolvasók számára is ismerős gondolatmenetét a cukorhoz tapadó tengeryei emberi vérről, hanem statisztikai adatok alapján kiszámította annak pontos mennyiségét is. Kalkulációjának az olvasók elé tárt eredménye alapján az étkezések során elhasznált minden egyes font cukor két uncia emberhús elfogyasztásának feleltethető meg. Fox ezzel azon vádak egyikét fordítja vissza a felvilágosult európaiakra, amely a rabszolgaság erkölcsi/antropológiai igazolásaként alkalmazva éppen az afrikaiak nem ember voltát volt hivatva bizonyítani: a rabszolgamunkával előállított cukor vásárlói apránként emberi testeket fogyasztanak el, vagyis – ha a pamflet szerzője nem is használja ezt a szót – kannibálok.⁸¹

Az 1791–1792-es cukorbojkott támogatására több, Fox pamfletjéhez hasonló gondolatmenetet kifejtő vers is született, amelyekben olykor Barcsay költeményének egyes motívumaira emlékeztető szöveghelyek is feltűnnek.⁸² Mary Birkett Card *A Poem on the African Slave Trade* című terjedelmes poémájának elején ugyan nem a kávé, hanem az ekkorra Angliában már nemzeti itallá váló, cukorral édesített tea szürcsölése közben ábrázolta a könnyelmű és vidám fogyasztót, aki *A' Kávéra* bölcsével szemben nem gondol a fényűzés okozta mérhetetlen emberi nyomorúságra. Az angol és magyar költeményben felbukkanó hasonló szcénák funkciója a köztük lévő differenciák ellenére azonos; egyaránt az Európában élvezett luxus háttérében álló gazdasági szisztéma bűneire s ezeknek a gyarmati áruk vásárlóit illető morális konzekvenciáira hívják fel olvasóik figyelmét:

77 Uo.

78 Uo., 11.

79 Uo., 2.

80 Uo., 5.

81 BAGHDIAANTZ McCABE, *A History of Global...*, 262.

82 Az angol abolitionista költemények folyamatosan bővülő gyűjteményét lásd: Brycchan CAREY, szerk., „Poems Against Slavery”, in Brycchan CAREY, *brycchancarey.com*, 1996–2023, hozzáférés: 2023.10.29, <https://brycchancarey.com/slavery/poetry.htm>.

How little think the giddy and the gay
While sipping o'er the sweets of charming tea,
How oft with grief they pierce the manly breast,
How oft their lux'ry robs the wretch of rest,
And that to gain the plant we idly waste
Th'extreme of human mis'ry they must taste!⁸³

Az *A Poem on the African Slave Trade* zárlatában – bár csekélyebb költői invencióval kifejezve – felbukkan Barcsay rabszolgamunkával előállított cukorról adott jellemzésének megfelelője is. A „[r]ab szerezsen' véres veríték' gyümölcse” az angol szövegben jóval prózaibb megfogalmazásban, mint a rabszolgák gürcölésének terménye, vérelszennyezett élvezet(i cikk) („the produce of their toils”, „the blood-stain'd lux'ry”) jelenik meg. Az angol költőnő végül a vásárló bűnrészességének tudatosításával és az annak elutasítására való felszólítással („in our brethrens sufferings hold no share”) zárja gondolatmenetét:

If we the produce of their toils refuse,
If we no more the blood-stain'd lux'ry choose;
If from our lips we push the plant away
For which the liberties of thousands pay,
[...]
If in benev'lence *firm*, we this can dare,
And in our brethrens sufferings hold no share,
In no small part their long-borne pangs will cease⁸⁴

A *Kávéra* persze alapvetően különbözik Mary Birkett Card költeményétől – ahogy a cukor és rum bojkottját propagáló minden más szövegtől is – abban, hogy *expressis verbis* nem szólít fel a bűnös élvezetekről való lemondásra. Míg a magyar költemény szerzője megelégszik a fogyasztó felelősségének és bűnrészességének konstatálásával, az angol agitációs szövegek ennek megfelelő cselekvésre is buzdítanak:

83 M[ary]. BIRKETT [CARD], *A Poem on the African Slave Trade: Addressed to Her Own Sex, Part I*, 2. kiad. (Dublin: J. Jones, 1792), 2. Hasonló szcénákra korabeli francia szépirodalmi szövegekben is rá lehet akadni. Joseph Lavallée regényében Mary Birkett Card gondtalan teázójának kávéit ivó párja bukkan fel: „Hányan élvezik a kávé illatát és a cukor édességét anélkül, hogy gyanítanak, hogy a luxus e kifinomult formája nemzedékek ezreit taszította a sírba. Annyira rossz lenne felvilágosítani őket? Egy modern athéni nő szórakozottan issza a kávéját; ha a spánielje mancsára lépnek, s az állat felnyüszít, a hölgy az ájulás határára kerül; miért nem tanítjuk meg neki, hogy a negyven növényi nedv, amelyek főzetéből az imént megivott finom ital készült, a növényt learató kezek vérével volt beszennyezve. Annyira érzékeny a kutyájára! Hazugság nélkül állíthatjuk, hogy egyetlen kávébab sem került Európába, egyetlen uncia cukor, egyetlen darab indigó sem, amely ne került volna egy néger egy csepp vérebe. Micsoda számítás!” [Joseph LAVALLÉE], *Le Nègre comme il y a peu de blancs*, 3 köt. (Madrás-Paris: Buisson, 1789), 3:43.

84 BIRKETT CARD, *A Poem...*, 13–14.

Az ajkunkhoz tarthatják az embertársaink vérevel átitatott gyűlöletes italt, de nem kényszeríthetnek bennünket arra, hogy el is fogadjuk. Rajtunk múlik, hogy elveszjük-e azt, és részessé válunk a büntetben, vagy pedig felmentjük magunkat a bűn alól azáltal, hogy elutasítjuk a kísértést.⁸⁵

A' Kávéra „bölcse” ezzel szemben nemcsak hogy engedi az ajkához tartani a gyűlöletes italt, de bele is hörpöl. Barcsay nem agitációs verset írt, szövegének intenciója nem az volt (és nem is lehetett), hogy a nem szabad munkaerő alkalmazásával előállított termékek bojkottjához hasonló konkrét megoldási lehetőséget kínáljon a rabszolgaság problémájára. Ebben a formájában is alkalmas azonban arra, hogy felhívja a figyelmet a gyarmati árukat megvásárló „felvilágosult” európaiak hangoztatta erkölcsi elvek és az ezeknek ellentmondó cselekedetek közti feszültségre; ahogy azt Mary Birkett Card írta: „[I]f our manners with our maxims suit / These dignify—while those degrade us to the brute.”⁸⁶

Mindezzel nem azt akartam sugalmazni, hogy Barcsay közvetlenül ismerte volna Fox számára hozzáférhetetlen nyelven született pamfletjét vagy a bojkott mellett agítáló bármely más írást. Mégis elgondolkodtató, hogy *A' Kávéra* szövegét egy olyan eszme, a vásárlói/fogyasztói cinkosság gondolata zárja, amely az 1790-es évek előtt nem jellemző a rabszolgaság kérdését illető európai diskurzusban. Noha annak felderítése, hogy ez utóbbi milyen úton juthatott el Barcsayhoz, még további kutatásokat igényel, maga a tény, hogy a költemény a bűnben való részesedésként értelmezi a cukorral édesített kávé hörpölését, annak a 18. század utolsó dekádjában való keletkezését valószínűsíti.

Részt hörpölni az „Anglusok' bűnéből”? – Datálás II.

Ugyancsak Barcsay versének 1790-es évekbeli (esetleg valamivel későbbi) keletkezését sejteti az „anglusok” európai cukor- és kávéimportban betöltött szerepének kiemelése. *A' Kávéra* szövege alapján úgy tűnhet, hogy a költemény keletkezésének idejében ez a nemzet volt a két termék kizárólagos exportőre és a rabszolgamunkán alapuló gyarmati gazdasági szisztéma legnagyobb haszonélvezője, amely a luxuscikkek kereskedelme által – a kameralista nézőpontból megfogalmazott vád szerint – nemcsak más országok anyagi javait szerezte meg, elszegényítve azokat, hanem elsődleges forrása volt annak a bűnnek is, amelyben az európai vásárlók a vers zárata szerint osztoznak az édes serkentő ital fogyasztása által. Barcsay költeményének az angolokat illető vádjai természetesen egyáltalán nem voltak alaptalanok, hiszen a nyugat-indiai brit gyarmatok valóban a kávé és cukor legnagyobb előállítói közé tartoztak a 18. század végén, az atlanti rabszolga-kereskedelemben pedig – noha annak kezdeményezői nem ők voltak

85 FOX, *An Address...*, 2.

86 BIRKETT CARD, *A Poem...*, 11.

– ekkor már hosszú ideje az övék volt a vezető szerep.⁸⁷ A rendszer kizárólagos hasznélvezőiként és a bűnök egyedüli forrásaként való megnevezésük azonban nyilvánvalóan nem felelt meg a valóságnak; a felvilágosdás korában, ha igen eltérő mértékben is, több európai nemzet osztozott ugyanebben a bűnben, és élvezte az abból származó anyagi előnyöket. Elképzelhető persze, hogy Barcsay ebben az esetben egyszerűen a korban jól ismert, az angolokat kereskedő népként azonosító nemzetkarakterológiai közhelyet alkalmazta, ahogy azt barátja és levelezőtársa, Orczy Lőrinc is tette a maga *Tokajba való érkezés télen* című költeményében.⁸⁸ Ebben a versben a Tisza szabályozási munkálatainak irányításával megbízott költő a feladat értelmével és sikeres elvégzésének lehetséges hatásaival kapcsolatos kételyeinek adott hangot. Úgy vélte, hogy noha a folyó szabályozása kétségkívül élénkíteni fogja a gazdaságot, hiszen bekapcsolja a területet a távolsági kereskedelembe, az anyagi haszon és jólét ettől várható növekedését mégis gyanakvással szemlélte: „Bátor hajózásból jöhet sok gazdagság, / Úgy tartom, nem ebbenn áll igaz boldogság.” Az ide érkező kereskedő ugyan meg fogja vásárolni a tokaji bort, ám cserébe „majd tsipkét hoz Aszszonyink’ búbjára, / Drága árt fog vetni tsetsés portékára.” A külföldről érkező felesleges és drága áruk hazai piacon való megjelenésének pedig Orczy prognózisa szerint nem lehet más hatása, mint egyfelől a pénz kiáramlása, az ország és a lakosság elszegényedése („Mí tőlünk el viszi a’ haszonra valót, / Sok entzebentzével tsalja a’ pazarlót”), másfelől a hagyományos életmód és erkölcsök megváltozása:

Utóbb majd jobbágyunk meg veti a’ sarlót,
Hajós lesz, ’s nem fogja meg járnai a’ tarlót.

Itt vagyon közöttünk a’ nagy vetekedés,
Illik e Magyarhoz tsalfa kereskedés,
Mivel ebből jöhet erkölts vetemedés,
Mit mondasz, mire megy az ilyly vetélkedés?

Verse zárlatában ezért a költő a „kincsszerzés” vágyáról való józan lemondásra szólít fel, a már meglévő javakkal való megelégedést jelölve meg a valódi boldogság forrásaként:

87 Lásd például: MANNIX és COWLEY, *Fekete elefántcsont*, 96. Ez természetesen a 18. századi olvasók számára is számos forrásból ismert lehetett. Thomas Clarkson becslése szerint az évi százezer főre taksált rabszolga-kereskedelem kétharmadát a britek bonyolították le az 1780-as években: „The total annual exportation from Africa, is estimated here at 100,00 men, two thirds of whom are exported by the British merchants alone.” CLARKSON, *An Essay...*, 94. André-Daniel Laffon de Ladebat a *Discours sur la nécessité...* című művében becsült számadatokat közölt az egyes nemzetek rabszolga-kereskedelemben való részesedéséről, amelyek a legutóbbi idők vonatkozásában abszolút angol túlsúlyt mutattak: André-Daniel LAFFON DE LADEBAT, *Discours sur la nécessité et les moyens de détruire l’esclavage dans les colonies* (Bordeaux: Michel Racle, 1788), 33. Hasonló következtetésekre juthattak az *Histoire des deux Indes* atlanti rabszolga-kereskedelemnek szentelt tizenegyedik könyvének olvasói is: RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 6:1–178.

88 RÉVAI Miklós, szerk., *Két nagyságos elmének költeményes születményei* (Pozsony: Loewe Antal betűivel, 1789), 184–186.

Ha kitsiny határbann szívét szoríthatta,
Magábann a' nagyra vágyódást fojthatta,
Kints szerzéstől józan elméjét el vonta,
Vélem, boldog sorsát ilyly Magyar meg fogta.

A Tisza-vidék világkereskedelembé való bekapcsolódásának esetére jövendőlt bajok okozójaként Orczy ugyanazt a nemzetet jelölte meg, amelynek *A' Kávéra* szerzője a gyarmati gazdálkodáshoz kapcsolódó bűnököt tulajdonította: „Meg engedem, Anglus száll Tokaj' tájára, / Az édes italból fel rak gályájára”. Lehetséges ugyan, hogy Orczyhoz hasonlóan Barcsay is csupán a „kalmárnemzet” sztereotípiáját alkalmazta versében, ám a két költemény témája között fennálló jelentős eltérés ezt mégis valószínűtlenné teszi; míg a *Tokajba való érkezés télen* pusztán egy jövőbeli lehetőséget latolgatva használja az általánosan ismert nemzetkarakterológiai közhelyet, addig *A' Kávéra* a fennálló helyzetet írja le, mégpedig, mint az az eddigiekből kiderült, meglehetősen pontosan jellemezve azt. (Ezzel összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy Barcsay a korábban már idézett *A háborúskodás ellen* írt költeményében a rabszolga-kereskedelem tekintetében „bűnös nemzetekről” beszél, s az angolok mellett a hollandokat is megnevezi a szövegben.)

Amennyiben az „anglusok” kétszeri említését Barcsay versében mint a status quóra utaló referenciális állítást próbáljuk értelmezni, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy *A' Kávéra* aligha készülhetett az 1790-es éveket megelőző időszakban. Noha a 18. század második felében a brit kolóniák kétségkívül a magyar költeményben említett két árucikk legjelentősebb előállítói közé tartoztak, sőt, területükön ebben az időszakban folyamatosan és dinamikusan növekedett azok produkciója,⁸⁹ ám egészen az 1780–1790-es évek fordulójáig a vezető szerep e tekintetben mégsem az övék, hanem az akkori világ cukornád- és kávétermelésének legjelentősebb központját, Saint-Domingue-ot is birtokló franciáké volt.⁹⁰ Mivel a francia korona alá tartozó gyarmatokon nagyobb volumenben és olcsóbban tudták előállítani⁹¹ ezeket a terményeket, az azokat továbbexportáló anyaországi kereskedőin keresztül Franciaország uralta a kontinens piacait, míg az angolok ugyanebben az időszakban javarészt egyre növekvő belső fo-

89 A karibi cukortermelés és -export tekintetében folyó 18–19. századi francia–angol vetélkedés gazdaságtörténeti elemzését lásd Seymour Drescher *Econocide* című könyvének „French Sugar: 'The Most Amazing Phenomenon'” és „Staple Production During the Caribbean Revolution” fejezeteit: DRESCHER, *Econocide*, 46–54, 76–91.

90 Saint-Domingue-nak az 1790-es évekig az exportált cukor és kávé, valamint a kolónián élő rabszolgák száma tekintetében a brit gyarmatokat jóval felülmúló adatról lásd például DRESCHER, *Abolition*, 147–149.

91 DRESCHER, *Econocide*, 51–52; STINCHCOMBE, *Sugar Island...*, 120–122. A franciák előnyéről a magyar lapokból is tájékozódhattak a hazai olvasók. 1791 végén a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1774-es adatokra hivatkozva írta, hogy a nevezett évben óriási mennyiségű árut, „147,508000 font tzukrot; és 29700000 font kávé-t szállítottak ki a' Frantziák S. Domingó-ból”, így a szintén jelentős termelőnek számító angoloknál „óltsóbban adhatták 15-20 procentő a' Frantziák a' kávé-t és a' tzukort”. *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, 1791. dec. 9., 747.

gyasztásukat elégitették ki saját kolóniáik produktumaival.⁹² A 18. század utolsó évtizedéig tehát a két élvezeti cikk „messzi nemzetekhez” való eljuttatása, illetve az azok kereskedelméből származó haszon lefölözése, más országok kincseinek „olvasztása” jóval inkább volt igaz rájuk, semmint az „anglusokra”.⁹³

Míg Barcsay versének ez utóbbi állítása a 18. század második felének nagyobb részére értelmezve egyáltalán nem fedi a valóságot, annak utolsó évtizededétől kezdve, ha továbbra sem felelt meg ugyan teljes mértékben az igazságnak, mindenesetre közelebb került hozzá. A két termék előállításában és exportjában hosszú ideje fennálló francia előnynek ugyanis szinte egy csapásra véget vetett az 1791 augusztusának utolsó napjában kirobbanó saint-domingue-i rabszolgafelkelés.⁹⁴ A területén folyó harcok miatt a gyarmat igen rövid idő alatt ültetvényeinek jelentős részét elvesztette, a termelés megakadása⁹⁵ pedig ellátási problémákat s azonnal érzékelhető áruhiányt és áremelkedést idézett elő Európa-szerte.⁹⁶ A helyzet kínálta lehetőséget a nagy rivális Anglia természetesen azonnal kihasználta, és saját terményeit továbbexportálva igyekezett átvenni a kontinentális piacot a franciáktól.⁹⁷ A gazdaságtörténeti kontextus felől olvasva Barcsay versét tehát úgy tűnik, hogy míg annak az angolok cukor- és kávékereskedelemben betöltött vezető szerepét sugalló szakasza az 1790-es éveket megelőzően inkább

-
- 92 Erről lásd például Knick HARLEY, „Slavery, the British Atlantic Economy, and the Industrial Revolution”, in *The Caribbean and the Atlantic World Economy: Circuits of Trade, Money and Knowledge, 1650–1914*, szerk. A. B. LEONARD és David PRETEL (London: Palgrave Macmillan, 2015), 164, 173, doi: [10.1057/9781137432728](https://doi.org/10.1057/9781137432728). Ugyanerről az egykorú irodalomban lásd RAYNAL, *Histoire philosophique...*, 7:238, 334–335.
- 93 Ebben a vonatkozásban talán érdemes megjegyezni, hogy a korabeli magyar sajtóban nem igazán találni olyan írásokat, amelyek kifejezetten a briteket vádolnák azzal, hogy a kávé vagy cukor kereskedelme által elszegényítene az országot. Ellenben a *Magyar Hirmondó* egyik, éppen a termék árának emelkedése miatt a közönséget annak vásárlásáról lebeszélni igyekvő szerzője megjegyezte, hogy a „Kávé ital bizonytalannal nem az Eleinkről szállott reánk Magyarokra örökségben; hanem a’ Frantziák és Németek szoktattak reá bennünket”. *Magyar Hirmondó*, 1792. febr. 24., 278.
- 94 Az eseményről, illetve annak előzményeiről és utóhatásairól lásd például François BLANCPAIN, *Histoire de Saint-Domingue, Haïti* (Matoury, Guyane: Ibis Rouge, 2016), 57–124; J. NAGY László, *Forradalom az Antillákon: Haiti 1789–1804* (Szeged: Universitas Szeged Kiadó, 2012); DRESCHER, *Abolition*, 146–180; valamint lásd a *The World of the Haitian Revolution* című kötet tanulmányait: David Patrick GEGGUS és Norman FIERING, szerk., *The World of the Haitian Revolution* (Bloomington: Indiana University Press, 2009).
- 95 A saint-domingue-i export 18. század utolsó évtizedében történt jelentős visszaesését érzékeltető számadatokat lásd például BLANCPAIN, *Histoire de Saint-Domingue...*, 108.
- 96 A saint-domingue-i helyzet alakulásáról, illetve annak az európai piacokra gyakorolt hatásáról, valamint az áruhiány és drágaság miatt Franciaországban kirobbanó „cukorlázadásokról” a hazai lapok is rendszeresen beszámoltak. Vö. *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, 1791. nov. 22., 671; nov. 25., 688; dec. 2., 720; dec. 9., 747; dec. 16., 784; dec. 20., 796; *Magyar Kurir*, 1791. nov. 25., 1488; dec. 2., 1520–1521; dec. 6., 1538; dec. 23., 1612; 1792. febr. 3., 157; febr. 10., 190–191; febr. 14., 207; febr. 28., 268; *Magyar Hirmondó*, 1792. jan. 10., 55; febr. 3., 176; febr. 17., 241; febr. 28., 294; márc. 4., 286; márc. 6., 301. A két termék drágulásának egykorú irodalmi dokumentuma Nagy János korábban idézett verses dialógusa: NAGY J., „Erszényházy Pál...”. A franciaországi cukorlázadásokról lásd például George RUDÉ, *The Crowd in the French Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1967), 95–98.
- 97 DRESCHER, *Capitalism and Antislavery*, 8–10; DRESCHER, *Abolition*, 169–180. A kialakult helyzet legnagyobb nyertese a brit gyarmatok közül Jamaica lett. A kolónia, átvéve Saint-Domingue korábbi vezető pozícióját, a 19. század első évtizedében a kávé és cukor legnagyobb exportőre volt. Lásd uo., 170.

csak egy nemzetkarakterológiai közhely alkalmazásának tekinthető, addig ugyanezen dekád elejétől az abban rejlő állítás teljes mértékben igazgá ugyan nem, mindenesetre egyre inkább referenciálisan is értelmezhetővé válik. Ha ez nem is jelent megfellebbezhetetlen bizonyítékot *A' Kávéra* keletkezési idejének hozzávetőleges meghatározását illetően, az utóbbi megoldás mindenesetre inkább harmonizál a költemény status quóról adott leírásának precizálásával.

Hasonlóan áll a helyzet a vers zárlatával is: „A' bölcs iszonyodik, látván, egy csészéből / Mint hörpöl ő is részt Anglusok' bűnéből”. A rabszolgaság és rabszolga-kereskedelem kifejezetten *angol nemzeti bűnként* vagy *szégyenként* való megnevezése a 18. század végén nem ment ritkaságszámba, nem utolsó sorban a brit szigeteken ekkoriban megerősödő és egyre aktívabbá váló abolicionista mozgalom tevékenységének betudhatóan. Az 1770-es évektől kezdődően számos olyan prózai és verses szöveg látott napvilágot, amely az anyagi haszon megszerzése érdekében elkövetett gatzetteket, a maga szabadságával kérkedő, ám másokat jogaitól és emberi méltóságuktól megfosztó nép hipokrita viselkedését – nyílt vagy burkoltabb formában – mint a teljes közösség vétékét tárta olvasói szeme elé.⁹⁸ A *The Dying Negro* (1775) című episztoła előszava lesújtó képet festett a rabszolgamunka biztosította jólétet élvező britek erkölcsi állapotáról, amelyben a szerző szerint Spárta kegyetlensége tért vissza, annak erényei nélkül. („Let us remember, there is a people, who share the government and name of Britons; among whom the cruelty of Sparta is renewed without its virtue.”)⁹⁹ 1787 októberében a *The Gentleman's Magazine*-ban (névtelen szerző tollából) egy a korban népszerű vígoperához, a *The Padlock*hoz írt verses epilógus látott napvilágot, amelyben az eredeti darab sztereotip, komikus rabszolga hőse, Mungó vetette az angol közönség, a szabadság fia szemére a nemzet rabszolgaság tekintetében mutatott szégyenletes viselkedését:

But I was born in Afric's tawny strand,
And you in fair Britannia's fairer land.
Comes freedom then from colour? Blush with shame,
And let strong Nature's crimson mark your blame.
I speak to Britons – Britons, then, behold
A man by Britons snar'd and seiz'd, and sold.
And yet no British statute damns the deed,
Nor do the more than murderous villains bleed.
O sons of freedom! equalise your laws,

98 Jó példa erre a *Wrongs of Africa* című terjedelmes költemény első részének zárlata: „Blush ye not / To boast your equal laws, your just restraints, / Your rights defin'd, your liberties secur'd, / Whilst with an iron hand ye crush to earth / The helpless African; and bid him drink / That cup of sorrow, which yourselves have dash'd / Indignant, from oppression's fainting grasp? / – O Britain! jealous of thy private rights, / Like some fond mother, with a partial eye [...]”. [William Roscoe], *Wrongs of Africa, Part 1* (London: R. Faulder, 1788), 32. Hasonló gondolatmenettel indul Hannah More ugyanebben az évben született verse is: Hannah MORE, *Slavery* (London: T. Cadell, 1788).

99 [John BICKNELL és Thomas DAY], *The Dying Negro, The Third Edition, Corrected and Enlarged* (London: Flexney–Wilkie–Robson, 1775), viii.

Be all consistent – plead the Negro’s cause;
That all the nations in your code may see
The British Negro, like the Briton, free.¹⁰⁰

Ann Yearsley a nemcsak Anglia, hanem közvetlenül az emberkereskedelem legnagyobb haszonélvezői közé tartozó Bristol városának lakóit is megszólító, lelkiismeretükre apelláló *A Poem on the Inhumanity of the Slave-Trade*-ben (1788) a nemzet és a törvényhozás szegényeként értelmezte a visszataszító üzlet támogatását.¹⁰¹ A kívánt abolíció több költeményben nem csupán az általában vett erény, hanem az igazi hazafiság megnyilvánulásaként jelenik meg,¹⁰² az ebben az ügyben hozott határozat pedig óriási jelentőséggel bír, hiszen – írja a korábban már idézett Mary Birkett Card – az vagy a nemzet hírnévét erősíti meg, halhatatlanná téve Britannia dicsőségét, vagy a nemzet örök szegényét jelenti úgy az utókor, mint az Angliára figyelő európai népek szemében.¹⁰³

Az emberkereskedelemre és rabszolgatartásra mint angol nemzeti bűnre utaló gondolatmenetekkel – ugyancsak a brit abolícionizmus megerősödésének betudhatóan – az 1780-as évek végétől kezdve már a magyar újságolvasók is találkozhattak. A moz-

100 A teljes szöveget magyarázatokkal lásd: „Epilogue to *The Padlock*”, in CAREY, *brychchancarey.com*, <https://brychchancarey.com/slavery/padlock1.htm>. Mungo monológjához hasonló szemrehányásokkal él a *The Sorrows of Yamba...* című költemény beszélője is: „Cease, ye British Sons of murder! / Cease from forging Afric’s Chain; / Mock your Saviour’s name no further, / Cease your savage lust of gain. // Ye that boast »Ye rule the waves,« / Bid no Slave Ship soil the sea, / Ye that »never will be slaves,« / Bid poor Afric’s land be free.” – „The Sorrows of Yamba; or, the Negro Woman’s Lamentation” (1797), in CAREY, *brychchancarey.com*, <https://brychchancarey.com/slavery/yamba.htm>.

101 „Is this an English law, whose guidance fails / When crimes are swell’d to magnitude so vast, / That Justice dare not scan them? Or does Law / Bid Justice an eternal distance keep / From England’s great tribunal, when the slave / Calls loud on Justice only? Speak, ye few / Who fill Britannia’s senate, and are deem’d / The fathers of your country! Boast your laws, / Defend the honour of a land so fall’n, / That Fame from ev’ry battlement is flown, / And Heathens start, e’en at a Christian’s name.” ANN YEARSLEY, *A Poem on the Inhumanity of the Slave-Trade* (London: G.G. J. and J. Robinson, [1788]), 27–28. Anna Laetitia Barbauld az abolíció ügyének legismertebb parlamenti szószólójához, William Wilberforce-hoz címzett episztolájának rögtön az elején az angol nemzet (és törvényhozás) szemére veti, hogy a bűnt ismervé eltűri annak szegényét: „Thy Country knows the sin, and stands the shame.” ANNA LAETITIA BARBAULD, *Epistel to William Wilberforce, Esq. ont he Rejection of the Bill for Abolishing of the Slave Trade* (London: J. Johnson, 1791), [5].

102 „This traffic in the human species, which is so direct and daring an infringement of every principle of liberty and justice, has attracted the public notice – The more it is examined, the more horrid it will appear; and the voice of reason, aided by the natural feelings of the human heart, must sooner or later atchieve its overthrow. But it becomes a wise legislature to interfere without delay; the subject is of deep importance, and calls loudly for the immediate exertions of patriotism and virtue.” ROSCOE, *Wrongs of Africa*, iv. Ehhez hasonlóan a szabadság szeretetére mint angol hazafiúi erényre hivatkozva emelt szót versében az afrikaiak rabszolgaságba taszítása ellen Harriet Falconar is: Harriet FALCONAR, „Slavery”, in Maria FALCONAR és Harriet FALCONAR, *Poems on Slavery: by Maria Falconar, aged 17, and Harriet Falconar, aged 14*, 20–21 (London: Egertons–Murray–J. Johnson, 1788).

103 „Ah! think e’er yet the final day is past, / How would you act—the present hour your last! / Think, when arraign’d before the bar of Heav’n, / What vote you’ll most sincerely wish to have given! / You will reflect too—that with jealous eyes, / All Europe views your shame or glory rise.” M[ary]. BIRKETT [CARD], *A Poem on the African Slave Trade: Addressed to Her Own Sex, Part II*, 2. kiad. (Dublin: J. Jones, 1792), 6–7.

galom 1787-es országos aláírásgyűjtő kampánya és az ennek nyomán a parlament elé kerülő petíciók tömege első ízben kényszerítette rá az angol törvényhozást, hogy megvitassa a rabszolga-kereskedelem betiltásának lehetőségét. Az ekkor és (mivel az ügy jelentős társadalmi támogatottsága ellenére a parlamenti szavazásokon rendre elbukott a 18. század utolsó éveiben) a következő évtizedben a kérdéstről folytatott vitákról a magyar lapok is beszámoltak. Tudósításaikból a korabeli olvasók jellemzően az „ördögi és átkozott [...] kereskedésnek el törléséért” szót emelő abolícionista álláspontját és érveit ismerhették meg részletesebben. A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1791 májusában írt arról a két napig tartó „vetélkedésről”, amelynek során az abolíciót pártoló képviselők „[s]zívreható elő adásokkal sürgették azt [...] a' vallás', a' józan okosság', 's az emberiség' nevében, a' *Nagy-Britanniai* nemzetnek ditsősségére, 's valóságos hasznárra”. A cikk külön kitért a miniszterelnök, William Pitt beszédére, aki a rabszolga-kereskedelem betiltását „az emberiségnek, igazságnak, és szabadságnak” ügyével azonosította, s kijelentette, hogy míg egy ezt támogató döntéssel a testület a brit törvényhozás becsületét mentheti meg, az ellenkező esetben tulajdon gyalázatát fogja „bé írni a' Krónikákba: hogy még a' következő századoknak is úndorodást okozhasson a' mi háttározásunk”.¹⁰⁴ A rabszolga-kereskedelem rémségeit és az ültetvényeken dolgozó emberek szenvedéseit legbővebben és legérzékletesebben előadó korabeli cikk szintén a brit parlamenti vitákhoz kapcsolódott. A *Magyar Hírmondó* 1792-es évfolyamában napvilágot látott írás¹⁰⁵ az abolíció – a felsőházi szavazáson nem sokkal korábban ismételtelen elbukó – ügyének háttérét kívánta bemutatni a kérdésben tájékozatlanabb olvasói számára, „a' kik talán nem olvasták még eddig, az arról írt nevezetes, és minden hitelre méltó könyveket”. A közlemény szerzője, aki csupán néhány oldalon, ám igen hatásosan mutatta be közönségének, hogy a „Szeretsenekkel való kereskedés, és bánás mi-ből állyon”, ugyan nem nevezte meg forrásait, szövegében azonban jól azonosíthatók Thomas Clarkson korábban hivatkozott abolícionista alapművének egyes passzusai.¹⁰⁶

Az angol abolícionizmus tömegmozgalommá fejlődése ellenére sem hozta meg a várt politikai eredményt a 18. század végén; az emberkereskedelem betiltására 1807-ben, a brit gyarmati rabszolgaság eltörlésére pedig csak 1833-ban került sor. A Barcsay versében felemlgetett bűnűktől a költő életében nem szabadultak meg az „anglusok”. E bűnben persze nem egyedülként részesedtek, ám az 1790-es évek eseményei mégis olyan helyzetet teremtettek, amely ha nem is a rabszolgaság egyetlen, mindenestre legelkötelezettebb fenntartóiként tüntette fel őket. A korabeli magyar újságolva-

104 *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, 1791. máj. 13., 594–595.

105 *Magyar Hírmondó*, 1792. máj. 25., 746–750.

106 A cikk több helyén is azonosíthatók Clarkson művének egyes részletei. Ezek közé tartoznak például a „fekete Fejedelmek” alattvalóik elfogására alkalmazott módszereit ismertető vagy a családok szétszaktításának embertelenségét és az ültetvényeken folyó élet sanyarúságát bemutató részek. CLARKSON, *An Essay...*, 119, 122, 132, 138–155. Kérdéses persze, hogy a magyar szerző milyen forrás(ok)ból dolgozhatott. Noha az eredetileg latinul írt értekezésnek már 1789-ben megjelent a francia fordítása is ([Thomas] CLARKSON, *Essai sur les désavantages politiques de la traite des nègres* [Neufchatel, 1789].), a legvalószínűbb talán, hogy egy (esetleg több), az abolícionista mozgalmat ismertető, idegen nyelvű újságcikk átvételéről van szó ebben az esetben.

sók is értesülhettek arról, hogy Dánia 1792-ben (ugyan tíz év türelmi idővel) betiltotta a rabszolga-kereskedelmet,¹⁰⁷ megelőzve ezzel az annak lehetőségéről elsőként tárgyaló brit törvényhozást. A nagy rivális Franciaország a politikai átalakulás ellenére egy ideig nem tett érdemi lépéseket az ügyben. Az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* nem szüntette meg sem az emberkereskedelmet, sem a gyarmati rabszolgaságot. A kérdésről olykor szenvedélyes kirohanásokkal tarkított viták folytak a Nemzetgyűlésben. Robespierre 1791 május 13-án a szabadság és emberi jogok eszméjével, s így az alkotmánnyal ellentétesnek mondta a rabszolgaság létezését, az azt fenntartó törvényhozó testületet pedig a mindezekbe vetett hit hiányával vádolta meg: „Önök folyton az Emberi Jogok Nyilatkozatára, a szabadság princípiumára hivatkoznak, ám oly kevéssé hittek bennük, hogy alkotmányba foglalták a rabszolgaságot.”¹⁰⁸ A szabadság és becsület nevében azt követelte a Nemzetgyűléstől, hogy az ültetvényesek érdekeire és fenyegetéseire való tekintet nélkül, bármi áron számolja fel a rabszolgaságot:

Vesszenek a gyarmatok, ha megtartásuk a boldogságotokba, dicsőségetekbe, szabadságotokba kerül. Ismétlem: pusztuljanak a gyarmatok és az ültetvényesek, ha fenyegetésekkel akarnak minket arra kényszeríteni, hogy azt rendeljük el, ami a legjobban megfelel az érdekeiknek. Kijelentem a Képviselőház nevében, a Képviselőház azon tagjai nevében, akik nem akarják megdönteni az Alkotmányt, az egész nemzet nevében, amely szabad akar lenni, hogy nem fogjuk feláldozni a gyarmatok képviselőinek sem a nemzetet, sem a gyarmatokat, sem az egész emberiséget.¹⁰⁹

Az abolíció ügye egy ideig a köztársaság alatt sem szerzett többséget a törvényhozában. 1794 februárjában azonban a Nemzetgyűlés egyetlen rövid dekrétumban eltörölte (a világon elsőként) a rabszolgaságot a francia kolóniákon.¹¹⁰ A fontos aktusról természetesen a hazai lapok egykorú olvasói is értesülhettek. A *Magyar Hírmondó* február 21-én közölt szűkszavú, de az ugyanerről az eseményről a *Moniteur*ben olvasható cikk tartalmában megegyező tudósítást. A történések lényegét igen tömören összefoglaló magyar szöveg szerint „szabadságot végzett a’ Frantzia Nemzet-Gyűlés minden Szeretseneknek, a’ kik Európán kívül való birtokaiban találtak a’ Köz-Társaságnak”. A *Magyar Hírmondó* beszámolt arról a megrendítő jelenetről is, amikor a rabszolga-fel szabadítást kimondó dekrétum elfogadása után egy, a teremben tartózkodó „Szeretsen asszony” a nagy öröm okozta lelkesedéstől elájult. De nem maradtak ki belőle Danton méltató és figyelmeztető szavai sem; az aktussal a saját szabadságát kivívó nemzet

107 *Magyar Hírmondó*, 1792. márc. 23., 430; ápr. 24., 588.

108 *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, 1791. máj. 15., 560.

109 Uo.

110 A rabszolga-kereskedelem kérdéséről a dekrétum szövege nem szólt: „A Nemzeti Konvent deklarálja, hogy a négek rabszolgasága valamennyi gyarmaton eltöröltetett; következésképpen kijelenti, hogy a gyarmatokon élő emberek, borszínre való tekintet nélkül, francia polgárok és élvezik az alkotmányban biztosított valamennyi jogot.” A dekrétum szövegét lásd például: *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, 1794. febr. 5., 554.

a szabadság áldását az Újvilágra is kiterjeszti, ám e hirtelen elnyert szabadság veszélyes is lehet, nagyon körültekintően kell tehát eljárni a törvény végrehajtása során.¹¹¹

Bár a konvent döntését jóval inkább a más hatalmak (az angolok és spanyolok) által fenyegetett gyarmatok megtartásának katonai és gazdasági szempontjai, semmint morális megfontolások motiválták,¹¹² s annak sok kolónián nem is tudott érvény szerezni a fiatal köztársaság, ám a dekrétumot mint a (nemzeti) büntől való megszabadulást és a humánus győzelmet értelmezték a korabeli francia szövegek, amelynek útjában más népek – mindenekelőtt az angolok – kapzsisága és gonoszsága áll csupán. Egy, a rabszolgaság megszűnésének törvénybe iktatását két héttel annak kihirdetése után Párizs városának nevében üdvözlő szöveg arra szólította fel a rabszolgákat, hogy a szabadságuk kivívásáért viselt fegyvereiket fordítsák az angol és spanyol „Gesslerék” ellen, akik megpróbálnák újra leigázni és rabszolgasorba taszítani őket.¹¹³ A zsarnokság ellen küzdő Tell Vilmos és Brutus szellemétől áthatott dicső francia nép egy másik szöveg szerint a királyság, majd a rabszolgaság eltörlésével hatalmas erkölcsi példát adott az egész világnak, amely felülmúlja Spárta és Róma emlékeztetét is; míg az előbbinek királyai és helótái, az utóbbinak patriciusai és rabszolgái voltak, Franciaországban megvalósult a testvériség eszméje.¹¹⁴ A határozat kihirdetésének negyedik évfordulóján a Nemzetgyűlésben az egyik felszólaló annak a kívánságának adott hangot, hogy e fontos dátumot a testület nyilvánítsa ünnepnappá.¹¹⁵ A szónok beszédében arra is felhívta a francia kereskedők figyelmét, hogy nem az abolíció az, ami bevételeik és vagyonuk csökkenését okozza, hanem a britek, akik kizárólagos uralomra töreksenek a világ-tengereken; ezt a – szövegben használt kifejezés szerint – politikai vámpírt („vampire politique”) kell elpusztítani, hogy a kereskedelem valódi szabadsága és a korlátok nélküli prosperitás korszaka beköszönthessen.¹¹⁶

Ugyancsak 1798-ban látott napvilágot a *Moniteurben* a *Principes et conduite des Anglais et de Français, relativement à l'abolition de l'esclavage et de la traite des nègres* (Az angoloknak és franciáknak a rabszolgaság és rabszolga-kereskedelem eltörlésével kapcsolatos elvei és magatartása) című cikk, amely a két nemzet abolíció ügyében mutatott viselkedésének ellentétes voltára és erkölcsi karakterük ebből kirajzolódó különbségére kívánt rávilágítani. Míg a francia nemzeti konvent egyetlen határozott állásfoglalá-

111 Uo., 554; *Magyar Hírmondó*, 1794. febr. 21., 252–253.

112 François BLANCPAIN, „Les abolitions de l'esclavage dans les colonies françaises (1793–1794 et 1848)”, in *Haïti 1804: Lumières et ténèbres; Impact et résonance d'une révolution*, szerk. Leon-François HOFFMANN, Frauke GEWECKE és Ulrich FLEISCHMANN, 63–83 (Madrid–Frankfurt am Main: Iberoamericana-Veruert, 2008), 67–71.

113 Anaxagoras CHAUMETTE, „Discours prononcé au nom de la commune de Paris [...]”, in *La Révolution Française et l'abolition de l'esclavage (Textes et documents)*, I–V: *Traite des noirs et esclavage*, 5. köt. (Paris: Éditions d'histoire sociale, 1968), 20.

114 Antoine DORFEUILLE, „Discours prononcé après la lecture du Décret sur les Hommes de Couleur [...]”, in *La Révolution Française... A rabszolgaság eltörlésének témáját hasonló felfogásban ábrázolta egy a forradalmi naptár harmadik évében megjelent egyfelvonásos színmű is: LARIVALLIÈRE, *Les Africains, ou Le triomphe de l'humanité* (Paris: Meurant, 1794).*

115 *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, 1798. febr. 8., 563.

116 Uo.

lással felszámolta a rabszolgaságot a fiatal köztársaság gyarmatain, mondja a cikk, a britek hosszú évek óta tárgyalnak a kérdésről, ám az ültetvényeseket védve és saját jólétüket féltve mindeddig nem hozták meg a szép szólamok szintjén egyébként oly igen szánt rabszolgák sorsát megkönnyítő törvényeket. A szerző különös haraggal kelt ki az ellen, hogy az angol miniszterelnök, az ifjabb Pitt azokról a bajokról merészel beszélni, amelyeket a feketék rabszolgasága az angoloknak okoz. A kormányfőt, a parlamentet, sőt egész Britanniát képmutatással vádoló cikkíró szarkasztikus megjegyzéseiben olykor a Barcsay-vers képeihez hasonló fordulatokkal élve ostrozta az angol nemzeti bünt: „Boldogtalan-e a rabszolgák gazdája, amikor begyűjti a kolóniák termését, bár az e szerencsétlen emberek verejtékével és vérével van átitatva? [...] A nemzet általában nem tűnik boldogtalanak, ha a gyilkosság és a rablás gyümölcseit élvezheti.”¹¹⁷

A francia propaganda nem volt alaptalan, hiszen a helyzetet az angolok valóban gazdasági előnyük növelésére, gyarmatbirodalmuk bővítésére használták, a franciáktól újonnan elfoglalt területeken pedig azonnal visszaállították a rabszolgaság intézményét.¹¹⁸ Minderről az 1790-es évek magyar sajtójának olvasói is meggyőződhetnek. A *Magyar Hírmondó* a Martinique 1794 tavaszán történt angolok általi elfoglalása után foganatósított intézkedések között sorolta fel, hogy a franciák felszabadította, „Szeretsenzolgák vissza-térnek a’ magok Uraikhoz”.¹¹⁹ Port-au-Prince nyár eleji bevétele után a hazai közönség a hadműveletet irányító angol parancsnok proklamációjának fordítását is elolvashatta, amely biztosította Saint-Domingue lakosait arról, hogy az „Ánglusoknak se magok-viseletekben, se törvényeikben nints olyan semmi, a’ mit *El-nyomónak* lehetne mondani”. A „hírdetvény” mégis arra szólította fel a néhány hónappal korábban született dekrétummal felszabadított rabszolgákat, hogy mondjanak le szabadságukról:

A’ Szeretsenek, kik olly sok ideig valának tsalatott tárgyaik a’ Komisszáriusok’ gonosz praktikáiknak: meg fognak rövid időn győztetni a’ felől, hogy az Ánglusok utállják a’ hamisságot, és tsalárdkodást: ’s bízván a’ *Britannus* Népnek nemes-lelkűségéhez, viszsza-térnek önnön Uraikhoz; le-teszik fegyvereiket, és élnek azokkal a’ hasznokkal, melylyeket egy szorgalmatos életből lehet reményleni. Az ő mostani szenvedéseik hamarjában meg-orvosoltatnak, és a’ törvények óltalmazni fogják őket, a’ kegyetlenkedés és szorongatás ellen.¹²⁰

A gyarmati harcok eseményeiről szóló tudósításokat figyelemmel kísérő hazai közönség arról is megbizonyosodhatott, hogy az egykori rabszolgák nem igazán bízhattak az álszent brit ígéretekben. A legértékesebb francia gyarmatért folyó küzdelmek 1794 végi állásáról a *Magyar Hírmondó* citálta angol hadijelentésben

117 F..., „Principes et conduite des Anglais et de Français, relativement à l’abolition de l’esclavage et de la traite des nègres”, *Gazette nationale ou Le Moniteur universel*, 1798. ápr. 4., 782–783.

118 Erről az időszakról, elsősorban a brit abolícionizmus alakulástörténetének perspektívájából, lásd DRESCHER, *Capitalism and Antislavery*, 89–110.

119 *Magyar Hírmondó*, 1794. máj. 13., 687.

120 Uo., 1794. aug. 8., 198–199.

Grant generális azt írta, hogy a' Frantziák, minekutánna szabad-embereknek hirdették-ki a' Szeretseneket, olly feles számú fegyveres Népet kaptak ezek között magok mellé, hogy S. Domingóban fekvő Leogane Városából és Megyéből egészen ki-szorították az Ánglusokat.¹²¹

A következő években a magyar sajtóban idézett brit katonai jelentésekből és parlamenti vitákból is arra következtethettek az olvasók, hogy a francia kolóniákon kihirdetett rabszolga-felszabadítás komoly nehézségeket okoz a birodalomnak. 1796 elején a Martinique-on folyó harcokról hírt adó hivatalos beszámoló ugyan eredményként könyvelte el, hogy a szigetre érkező háromszáz francia, akik „sok fegyvert is vittek magokkal, olly végből, hogy ki-osszák majd azokat a' Szeretsenek között”, csalatkozott reményeiben, „mert negyvenen közzülök a' Miéinkhez (az Ánglusokhoz) készültek által-menni”. A szövegből azonban rögtön kiderül, hogy a britek támogatottsága a volt rabszolgák között nem lehetett túl jelentős, hiszen az említettek „a' többek nyomban agyon lövöldözték”. Ezt követően a megmaradt felelők az erdőbe menekültek, s a jelentés készítője már csak az ellenük indított embervadászat kétes dicsőségével kérkedhetett: „[M]indjárt vadászni kezdedték őket a' Miéink, melly Vadászatnak annál nagyobb fogamatját lehetett reményleni: mivel ezer ezer főből álló két új Regementjeink érkeztek, Scipio nevű nagy Katona-hajóval együtt Martiniquebe.”¹²²

Az angol és francia nemzet rabszolgaság ügyében mutatott attitűdjének kontrasztját még hangsúlyosabbá tehetjük az egykorú magyar újságolvasók számára az utóbbinak az emberkereskedelem felszámolása érdekében kifejtett aktivitásáról szóló tudósítások. 1794 tavaszán a *Magyar Kurir* idézett egy francia hadijelentést, amely a nemzet hatalmát és dicsőségét bizonyító tettek közé sorolta, hogy a köztársaság hadihajói hét angol hajót fogtak el, kiemelve, hogy azok közül „kettő 200 tonnás volt, és az Afrikai szeretsenekkel való kereskedésre rendeltetett”.¹²³ 1795-ben a *Magyar Hírmondó* jelentése szerint a Nemzetgyűlés április 2-i ülésén a „Közjóra ügyelő Depotátzió” egyik tagja elmondta, hogy egy francia hadihajó Guinea partjainál lerombolt néhány kisebb angol erődítményt, és „400 Londoni Kereskedőket rontott meg, úgymint a' kiknek kétszáz tíz hajóikat el-süllyesztette, mellyek által azok, Szeretsenekkel való kereskedést üztek”.¹²⁴ Ugyanezen év augusztusában „[r]ablóhajókat fel-állítani az Ánglusok ellen, minden Frantzia Polgároknak meg-engedte a' Nemzeti-gyűlés”, amelyet ismét a „Közjóra-ügye-

121 Uo., 1795. jan. 9., 47.

122 Uo., 1796. febr. 26., 253–254. Az angoloknak saját gyarmataikon is meggyűlt a bajuk a felkelő rabszolgákkal. Mint arról a *Magyar Hírmondó* is beszámolt, 1796 májusában ugyan „mind le-rakták a' pártos Szeretseneknek maradvánnyaik fegyvereiket, és a' Nagy-Britanniai Király' hűségére térden állva kötelezték magokat esküvessel a' Komisszáriusok ellen”. A tudósításból az is kiderül azonban, hogy ennek elérése igen sok vesződségébe került a hadseregnek; „vajmi sok olly hegyen völgyön kellett nékie mászkálni, a' hol egy Európai lélek se' járt volt még akkorig”, az utolsó expedíciójukon napokig nem találtak ivóvizet, stb. „Hogy több zenebona ne történnyen Jamaikábann: el-küldödtek onnan azok a' Szeretsenek, kik leg-főbbek voltak a' Pártosok között, Afrikának Sierra Leona nevezetű szélire.” Uo., 1796. jún. 17., 777–778.

123 *Magyar Kurir*, 1794. máj. 23., 260.

124 *Magyar Hírmondó*, 1795. ápr. 24., 556.

lő Depotátzió” értesített arról, hogy francia hadihajók az afrikai partoknál újabb „74 *Ánglus* hajókat tettek [...] tenkre; tizenhétézer Szeretsen rab-szolgaikat az Anglusoknak, szabadon bocsátottak”.¹²⁵ A következő év elején ugyancsak a *Magyar Hírmondó*ban látott napvilágot az a *Hazai szeretet példája* című rövid írás, amely a lehető legjobb színben tünteti fel a rabszolgaság eltörléséért küzdő (kalózkodó) franciák emberiségét:

Egy frantzia rabló-hajónak a' Gazdája, kinek neve *Renaudet*, két *Ánglus* hajókat kapott el a' múltt esztendőben, mellyek közül az egyikken kétszázötven; a' másikon pedig kétszáz Jobbágy Munkásoknak való Szeretsenek voltak. Ha vagy *Dániához* tartozó, vagy más neutrális Szigetekbe vitte volna *Renaudet* ezen nyereségét: meg-kapott volna legalább-is nyöltzvanezer tallért, négyszáz jó korabeli Szeretsenekért: de még se' vitte, hanem egyenesen, *S. Domingó*' Szigetébe ment vélek, 's ott meg-ajándékozta Őket szabadsággal. Frantzia Generális *Rigaud* által, húszezer lívert adatott a' Közönséges-Társaság annakutánna *Renaudet*nek, azért: hogy tartotta az útonn, az említett Szeretseneket: kik közül a' már emberkoriak, jó földeket kaptak magoknak mivelésre: a' gyermekek pedig, hogy jó nevelést vehessenek ki-osztódnak a' tehetősebb Lakosok között.¹²⁶

A rabszolgaság és az emberkereskedelem mint kifejezetten „anglus bűn” képzetét az 1790-es évek közepétől a brit parlamentből érkező hírek még inkább megerősíthették. 1794 májusának végén a *Magyar Kurir* arról számolt be olvasóinak, hogy az angol törvényhozás újfent megtárgyalta „a' természettel, és emberiség jussaival ellenkező” emberkereskedelem ügyét, amelynek – jegyezte meg elítélően a cikk szerzője – „még most is több pártfogói találtattak mind a' felső, mind az alsó parlamentomban, mint ellenkezői”. Ez utóbbiak számos erős érvet hoztak fel az abolíció mellett. Megkíséreltek a nemzeti önérzetre hatni, elmondva, hogy „nem illik egy meg világosodott nemzethez ember felebaráttyával, mint a' vásárra hajtott barmokkal kereskedni”. De hivatkoztak a hosszú távú brit politikai és gazdasági érdekekre is, mivel álláspontjuk szerint „valameddig ez a' természeti törvénnyel ellenkező kereskedés el nem töröltetik”, addig nincs remény a franciáktól újonnan elfoglalt gyarmatok megtartására, és végül „az örökös raboskodó szolgálatra sententziáztatott emberek fogják a' Britanniai birodalomnak erős oszlopait meg gyengíteni, sőt öszve is törni”. Ellenfeleik, a „szokásbeli kereskedésnek pártfogói” részben gazdasági érvekre hivatkozva (az emberkereskedelem „egynéhány milliomot takarít bé mind a' kereskedőknek erszényébe, mind a' Statusnak kintstárába; [...] annak el töröltetésével Britannianak virágzó állapotja is hanyatlani fogna”), részben súlyos politikai vádakot megfogalmazva – miszerint „egyedül a' Jakobinusi indulattal bírók, 's azoknak principiumaikat terleszteni kívánók sürgetik” a rabszolga-kereskedelem végleges betiltását – verték vissza az indítványt. „És így a' hosszas vetélkedésnek tsak a' leve a' következése, hogy az Afrikai bóldogtalan szeretsenekkel való kereskedés tovább is fenn maradjon.”¹²⁷ 1794 szeptemberében öt francia

125 Uo., 1795. aug. 28., 280–281.

126 Uo., 1796. febr. 26., 256.

127 *Magyar Kurir*, 1794. máj. 30., 649–650.

hajó megtámadta az angol Sierra Leonét, kereskedőhajókat fogtak el, felgyújtották az angolok házait és raktárait, de a várost a „Szabad-fekete-lakosoknak kérésére” megkímélték. „Ezen történet’ alkalmatosságával, jól viselték magokat a’ Szeretsenek”, mondta az alsóházban az abolíció élharcosa, William Wilberforce, „új indító okúl szolgálhat tehát ez is, a’ Szeretsenek’ sorsának könnyebbítésére; és az azokkal, mint valamely oklatan állatokkal való kereskedésnek, a’ jövő 1796dik esztendő első napjával lejendő félbe-szakasztására”. A szónok a beszámoló szerint további érveket is felhozott az általa képviselt ügy mellett, például azt,

hogy a’ Frantzia Kolóniákbéli Szeretseneknek fel-szabadíttatásából már is nem kevés vesztesége keletkezett *Ángliának*, és hogy egy olly emberiséggel ellenkező Kereskedésnek folytatása mellett, mint a’ minémű a Szeretsenekkel való, lehetetlen reményleni Isten’ áldását [...].¹²⁸

1796 februárjában szintén Wilberforce volt az, aki az „*Afrikai Szeretsenekkel, mint barmokkal való kereskedést; ’s Azoknak rabszolgaságban való tartását* [...] mint a’ Relígióval; az igazgatásbéli böltsességgel; és az emberi természetnek minden jussaival ellenkező dolgot” ismét felhozta a parlamentben. Felszólalásában a törvényhozó testület szemére vetette, hogy noha 1792-ben „olly Végzést hozzott [...], hogy 1796-dik esztendőnek első Janiáriussával vége legyen az említett Szeretsenekkel való embertelen bánásnak”, a határidő elérkeztével mégsem teljesítette vállalását. Wilberforce szerint, ha a parlament nem váltja be ígéretét, féltő, hogy „fel ne támadjanak a’ Szeretsenek, kik között már is sok ezeret hódítottak az által magok részére a’ Frantziák: hogy szabadokká tették őket”. Az utókornak és „a’ később idejű Historikusok”-nak a két nép rabszolgaság ügyében mutatott viselkedését illető ítéletére hivatkozva az angol nemzet szegényeként és bűneként utalt annak fenntartására:

midőn e’ mostani időbéli két Nagy Nemzeteket fogják le-írni, a’ kik között egyik, melly azzal vádoltatik, hogy rendeletlenséget [sic!], ’s boldogtalansággal egybe-kötetett zűrzavart okozott az Emberek között, szabadságot ajándékoz az Áfrikánusoknak; a’ másik ellenben, melly a’ Vallásnak; a’ jó erkölcsöknek; és az igazságnak fenn-tartatásáért mondja magát hadakozni, meg nem szűnik kegyetlenséget ’s igazságtalanságot űzni, nagy számú Embertársai ellen, tsak azért hogy *Áfrikában* született Azok, és más színűek mint Ő.¹²⁹

A vitában felszólalók közül többen is a rabszolga-felszabadítás veszélyeire figyelmeztettek („szabadságot ajándékozni most a’ Szeretseneknek, tsak annyi vólna; mint fegyvert adni ellenségeink’ kezébe”), illetve igyekeztek a rabszolgák helyzetét kedvezőnek feltüntetni („azokkal egész szeretettel ’s jóssággal bánnak Földes Uraik”; „jobban van dolgok a’ Szeretseneknek, mind élelmekre, mind ruházatjokra nézve; mint az *Európai Nép*

128 *Magyar Hírmondó*, 1795. márc. 27., 421–422.

129 Uo., 1796. márc. 22., 368–369.

allyas részének”). Wilberforce indítványa (amit Pitt is támogatót) mégis többséget szerzett, így lehetősége nyílt rá, hogy más képviselők segítségével „Végzés-formát (*Billt*) készíthessen, ’s vihessen bé a’ Gyűlésbe, a’ Szeretsenekkel való mostani bánás’ módjának örökre való el-törléséről”.¹³⁰ Hamarosan kiderült azonban a magyar újságolvasók számára, hogy az angol nemzet lelkiismeretét terhelő bűntől való megszabadulás újabb hasznát szenved. „A’ Szeretsenekkel mint barmokkal való Kereskedésnek el-törlése eránt hozandó Végzést hatalmasan sürgette maga Pitt minister is a’ múltt Kedden”, írta a *Magyar Hírmondó*, ám „ezen köz-hasznú ügy még se’ győzedelmeskedheték ez úttal is”; a voksolásnál – ha kevéssel is – alul maradó javaslat tárgyalása újabb négy hónappal kitolódott.¹³¹ És ez még hosszú ideig így folytatódott. 1799 nyarán még mindig erről vitakoztak a felsőházban, számolt be a *Magyar Kurir*. Az abolíció pártján álló rochesteri püspök „[m]ég mutatni igyekezte, hogy *Afrikában* ez a’ rab-vásárral össze foglaltatva lévő ember-ragadozás, tsak nem a’ gyilkossággal fel-érő bűnnek tartathatik”. Más hozzászólók viszont azzal próbálták igazolni annak fenntartását, hogy többek között

Jákob király, az akkor *Jork* hertzeg [...], és az a’ híres-nevezetes *Locke* is, részes vólt a’ leg első rabszolgákkal való kereskedő Kompániában; és a’ Parlamentom is mostanában el nem törölheti ezt a’ kereskedést a’ nélkül, hogy az azzal kereskedőknek a’ leg nagyobb igazságtalanságot ne okozzon

– vagy egyszerűen „nevetségesnek és el-avasodottnak” nevezték a tervezetet.¹³²

A Franciaországban 1794 februárjában kihirdetett dekrétum csupán nyolc éven keresztül maradt hatályban. 1802-ben Napóleon visszaállította a rabszolgaságot a köztársaság kolóniáin, és hadjáratot indított a Saint-Domingue-ot irányító Toussaint Louverture ellen,¹³³ a rabszolgák végleges felszabadítására pedig – tizenöt évvel lemaradva az angoloktól – csak a második köztársaság alatt, 1848-ban került sor.¹³⁴ Az 1790-es évek közepétől szűk egy évtizedig a gyarmatbirodalmának bővítésére törekvő Anglia riválisával szemben mégis mint az abolíció legnagyobb ellenzője, a rabszolgaság anyagi érdekektől és hatalmi ambícióktól vezérelt eltökélt fenntartója (és visszaállítója) tűnhetett fel az európai közvélemény szemében. Talán ez a helyzet jelenthette a Barcsay-vers „anglus” bűnének referenciáját is.

130 Uo., 1796. márc. 22., 368–370.

131 Uo., 1796. ápr. 12., 470.

132 *Magyar Kurir*, 1799. aug. 2., 155.

133 Erről lásd például BLANCPAIN, *Histoire de Saint-Domingue...*, 95–124; J. NAGY, *Forradalom az Antillákon*, 95–117.

134 A két rabszolga-felszabadítás összehasonlító elemzését lásd BLANCPAIN „Les abolitions de l’esclavage...”.